

(KLASİK) FAŞİZM ÜZERİNE MARKSİST TARTIŞMALAR

Berker BANK*

ÖZET

Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal Almanya ve İtalya özelinde ortaya çıkan faşist hareketlerin yükseliş nedenlerini, sınırlarını Marksist dünya görüşünün belirlediği farklı bakış açılarından hareketle kavramayı amaçlamaktadır. Faşizmin sınıfsal oluşumuna, fenomenolojisine (ideolojisi, örgütlenmesi ve iktidar yapısı) ve işlevine ilişkin boyutları bütünlükçü bir toplumsal kuram bağlamında ele alma girişimi ilk olarak Kominter'de yapılan tartışmalar çerçevesinde ortaya çıkmışsa da, esas olarak Poulantzas'ın geliştirdiği kuramsal çözümlerle somut bir niteliğe bürünmüştür. Bu çalışma iki üst başlıktan oluşmaktadır. Birinci üst başlık altında Komintern'in ilk yedi (7) kongre ve toplantılarında faşizmin yükseliş nedenleri üzerine yapılan tartışmalar ele alınmakta; bu tartışmaların, Komintern'in dağılması sonrasında hangi noktalarda devam ettiği üzerinde durulmaktadır. İkinci üst başlık altında Komintern'de faşizm üzerine yapılan tartışmaların ekonomizme yol açtığı gerekçesiyle bütünlükçü bir değerlendirmenin geliştirilemediğini ileri süren Poulantzas'ın faşizmin yükselişi üzerine geliştirdiği özgün kuramsal çözümleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Faşizm, İktidar Bloku, Komintern, Hegemonya, Emperyalizm, Sınıflar.

ABSTRACT

MARXIST DISCUSSIONS ON (CLASSICAL) FASCISM

The core problematic of this study is to try to apprehend the reasons behind the rise of fascist movements in Germany and Italy from different perspectives circumscribed by the Marxist world view. Historically, the first attempt to address the class basis, phenomenology (ideology, organization and power structure) and instrumentality of fascism in the context of a holistic social theory took place during discussions in the Comintern (Third International); however it was with theoretical analyses by Poulantzas that the concept gained more concrete content. The study consists of two main headings. The first deals with debates on the rise of fascism in the first seven (7) congresses and meetings of the Comintern and takes a look at lines that these debates continued after the dissolution of Comintern. Under the second main heading, the study addresses the original theoretical elaborations developed by Poulantzas on the rise of fascism who asserted that Comintern debates on fascism failed to reach a comprehensive assessment under the shadow of economism.

* Yrd. Doç. Dr., Siyaset Bilimci, (berkerberker@hotmail.com)

Keywords: *Fascism, PowerBlock, Comintern, Hegemony, Imperialism, Classes.*

Giriş

Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal Almanya ve İtalya özelinde ortaya çıkan faşist hareketlerin yükseliş nedenlerini, sınırlarını Marksist dünya görüşünün belirlediği farklı bakış açılarından hareketle kavramayı amaçlamaktadır.

Faşizm kavramsallaştırmasının yöntemsel zorluklarına bakıldığında, kısmi yaklaşımların yetersizliğine işaret etmek gerekir. Çoğu zaman faşizmin ortaya çıkışının ekonomik, toplumsal, psikolojik ve ideolojik uğraklarını birbirlerinden ayırıştırılarak izole bir şekilde analiz edilmektedir. Örneğin, usdışı felsefenin faşizmin eylemlerine meşruluk kazandıran ideolojik dayanaklarını istenç ve eylemin öne çıkarılmasında kendini gösterir. Yaşamı değil, yaşamın us'u denetlediğini; tarihteki büyük işlerin zekânın değil, kahramanca istencin ürünü olduğunu, hakları koruyan şeyin düşünce değil, sürü içgüdüğü ya da kanda bulunan ırksal sezgi olduğunu; güçlü olmak istenci fiziksel ve manevi engellerini aştığı zaman büyüklüğe ulaşacaklarını ileri sürer. Bu usdışılık mantık bakımından birbirine karşıt, ama duygusal açıdan bağdaşabilir olan iki eğilimi birleştirdi: (a) ulusa tapma, (b) büyük adama tapma (Sabine, 2000: 358-64). Dahası, Darwinizm'in doğal seçim ilkesinin güçlü olanın hayatta kalması şeklinde topluma uyarlanması; anti-pozitivizmin ilerlemecilik karşıtlığı, tarihsiciliğin (*historisizm*) ortak insan doğasını reddetmesi, faşist ideolojinin önemli dayanaklarını oluşturmaktadır.

Tarihsel ve düşünsel kökleri Fransız Devrimi'ne kadar uzanan usdışılık ve dirimselcilik (*vitalizm*) şeklindeki felsefi akımlar, faşizm koşullarında gelişen emperyalist yayılcılığa ideolojik düzlemde önemli ölçüde dayanak oluşturmuştur. Örneğin, Schelling, Schopenhauer, Kierkegaard'ın usdışılığı (Lukâcs, 2006a); Diltley, Simmel, Spengler, Scheler, Klages, Jünger, Rosenberg'in dirimselciliği (2006b) faşist ideolojinin felsefi dayanaklarını oluşturması açısından önemli bir yere sahiptir. Ne var ki, faşist ideolojinin felsefi dayanaklarına ilişkin ifade edilen tüm bu örnekler, faşizmin yükseliş nedenlerine ilişkin bir bilgi vermez. Zira, tüm bu felsefi akımların faşist ideolojinin dayanaklarını oluşturması bir sebep değil, sonuçtur. Faşizmin sınıfsal oluşumuna (küçük burjuvazinin onun toplumsal taşıyıcısı olması), fenomenolojisine (ideolojisi, örgütlenme ve iktidar yapısına) ve işlevine ilişkin boyutları bütünlükçü bir toplumsal kuram bağlamında ele alınmalıdır (Okyayuz, 2004: 194).

Bu çalışma iki üst başlıktan oluşmaktadır. Birinci üst başlık altında Komintern'in ilk yedi (7) kongre ve toplantılarında faşizmin yükseliş nedenleri

üzerine yapılan kuramsal tartışmalar ele alınmakta; Komintern'in dağılması sonrasındaki süreçte L. Troçki ve J. Stalin arasında belirginleşen bu tartışmaların hangi noktalarda devam ettiği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, faşizmin yükselişini, sınıflar arasında ortaya çıkan "eşit güç" dengesinin neden olduğu siyasal bunalım üzerinden açıklamaya çalışan Thalheimer, Tasca ve Bauer'un düşünceleri üzerinde durulmakta; Nicos Poulantzas'ın bu düşünürlere hangi noktalarda karşı çıktığı ana hatlarıyla gösterilmektedir.

İkinci üst başlıkta Komintern'de faşizm üzerine yapılan değerlendirmelerin ekonomizme yol açtığı gerekçesiyle bütünlükçü bir değerlendirmenin geliştirilemediğini ileri süren N. Poulantzas'ın faşizm üzerine geliştirdiği kuramsal çözümleri üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada faşizm çözümlenmesi; emperyalizm olgusu, egemen sınıf(lar)ın hegemonya bunalımı, işçi sınıfının ideoloji bunalımı ve diğer toplumsal sınıfların birbiriyle olan ilişkileri üzerinden değerlendirilmesi yapılmaktadır.

1. Komintern ve Sonrasında Gelişmeler

1.1. Komintern'de Faşizm Tartışmaları

III. Komintern'in ilk 7 kongresi boyunca yapılan tartışmaların ortaya koyduğu çeşitli tespitlere bakıldığında faşizmin yükselişine ve onun neden olduğu toplumsal sorunların anlaşılmasına yönelik kuramsal düzeyde yeterli bir açılım sağladığını söylemek pek mümkün değil. Kuramsal düzeyde açığa çıkan bu yetersizlik düşünsel çabanın eksikliğinden değil, faşizmin tarihin çeşitli dönemlerinde ortaya çıkmış olan baskı rejimlerini karakterize eden özelliklerden farklı olarak toplumun çok çeşitli katmanlarını peşinden sürükleyebilme ve kitleleri toplu halde siyasal hedeflere yönlendirebilme becerisini göstermiş, savaş (1. Dünya Savaşı) sonrası kapitalizmin özgün koşullarının ortaya çıkardığı, modern toplumsal yaşamın her alanını kuşatmayı amaçlayan bütüncül (*totalitarian*) ve eklektik yeni bir ideoloji olmasıdır. Ancak, düşünsel çabada ortaya çıkan bu eksikliğe rağmen, Komintern'in çeşitli kongre ve oturumlarında faşizmin kavranmasına yönelik kuramsal düzeyde dikkate değer hiçbir katkının sağlanmadığı anlamına da gelmez. Faşizmin gelişiminin nedenlerini, nasıl iktidar olduğunu, sınıf karakterini ve faşizmin kitlelere neden çekici geldiği şeklindeki birçok soruya yanıt aranmış, sınırlı düzeyde de olsa bazı tespitlerde bulunulmuştur. Komintern çatısı altında örgütlenmiş çeşitli sosyalist ve komünist parti mensuplarının farklı bakış açıları temelinde faşizmin sınıfsal dinamiklerini anlama yönünde düşünsel bir çaba içinde bulunmuş olmaları, Marksist düşünce alanında bir kazanım olarak değerlendirilmelidir.

yeteri kadar ilgi göstermemesi, hem de “sol” sekte tarafından karşı çıkılması (Foster, 2011: 310) nedeniyle istenilen siyasal hedefine ulaşamadı.

III. Kongre'nin kabul ettiği Birleşik cephe girişiminin akamete uğramasından 6 ay sonra IV. Kongre toplandı. Kongre'nin XI. Oturumunda Radek şu değerlendirmelerde bulundu: “İtalya’da faşizmin zaferi Orta Avrupa ve Almanya’da başlayan karşı devrimci saldırının bir parçasıdır. Faşizmin zaferiyle sosyalizm ve komünizm dünya devrimi süreci başlayalı ilk büyük yenilgisini almıştır. Faşizmin zaferi İtalyan işçi sınıfının anlık manevi ve siyasal iflasının bir sonucudur. İtalyan işçi sınıfı tarihsel sorumluluğunu yerine getirmemesi neticesinde kitleler faşizme yönelmiştir” (Yarkın, 1991: 14-15). Kongre'nin XII. Oturumunda Bordiga, faşizmin oluşumunu üç faktöre bağlıyordu: (a) Savaş sonrası azalan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için devlet aygıtının faşistlerin hizmetine sunulması, (b) büyük toprak sahiplerinin ve büyük sanayi burjuvazisinin, işçi sınıfının yükselişine karşı aktif desteğinin sağlanması, (c) savaş sonrası koşulların neden olduğu siyasal ve ekonomik yıkımdan memnun olmayan küçük burjuvazinin, burjuva aydın kesiminin, askerden terhis edilmiş işsiz askerlerin aktif desteği (1991: 15-9). Bu oturumlarda yapılan değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere faşizmin gelişiminin nedenleri, Avrupa’da sosyalizmin başarısının karşı devrim hareketleri tarafından bastırılmış olmasına ve savaş sonrası koşulların ortaya çıkardığı yıkımdan etkilenmiş olan başta mülk sahipleri olmak üzere toplumun diğer kesimlerinin güçlü bir otoriter yönetim arayışı içinde olmasına dayandırılmaktadır.

5 Aralık 1922 tarihinde IV. Kongre’de kabul edilen “Taktikleri Üzerine Tezler” adlı bildiriye şu görüşlere yer verildi: “Burjuvazinin proletaryaya karşı siyasal saldırısı, sermayenin ekonomik alandaki saldırısına sıkı sıkıya bağlıdır, bunun en şiddetli ifadesi uluslararası faşizmdir. Her geçen gün daha da artan yoksulluğun kitleleri devrimcileştirmesi sonucu olarak kamu görevlileri dahil olmak üzere orta sınıfları tedirgin etmekte, burjuvazinin kendi bürokrasisine duyduğu güven azalmakta ve devlet aygıtının kurulu düzeni eski yöntemlerle sürdürmesine izin vermemektedir. Bu koşullar altında komünist partinin görevi, uluslararası faşizme karşı direnişi örgütlemeli, en ön safta yer almalı, illegal yöntemlerden faydalanmak” (Dilber, 2002: 301) olmalıdır. Yapılan bu değerlendirmelerde, sermayenin ulaştığı gelişmişlik düzeyi ile faşizmin uluslararası alanda yükselişi arasında bir ilişki kurulmakta ve işçi sınıfının yükselişi karşısında “orta sınıf”ın tedirginliğine dikkat çekilmektedir.

Önceki Kongre’de dile getirilen “birleşik cephe” politikasının neden olduğu belirsizlik ortadan kaldırılıp, çeşitli ülkelerde sınıf ittifakına dayalı ortaya

çıkabilecek olası “birleşik cephe” hükümetlerinin nasıl bir siyasi çizgi izlemesi gerektiği üzerinde duruldu (Foster, 2011: 313-314). IV. Kongre’de “birleşik cephe”nin iktidar hedefinin işçi sınıfı ya da işçi-köylü ittifakına dayalı hükümetlerin kurulabileceği ileri sürüldü. Ancak, belli bir sınıfsal kompozisyon altında kurulması öngörülen bu işçi hükümetleri esas olarak “proletarya diktatörlüğü”nün gerçekleştirilmesi için bir araç olarak kavranmalıydı (Yeşil, 1994: 24). Böylece, “birleşik cephe” politikası işçilerin genel demokratik taleplerinin ve günlük gereksinimlerinin savunulması görevleriyle daha da yakından birleştirildi (Sobolev, 1979: 201). Kongre’de ileri sürülen “işçi hükümeti” sloganı tüm emekçi halkın birleşik cephesini gerçekleştirmek ve ekonomik politik alanlarda burjuva egemenliğiyle mücadele etmek ve faşizmin kesin olarak alt edilmesini sağlamak için tüm işçi partilerinin bir koalisyonu olarak (1979: 203-204) kabul edildi. Buna göre, “birleşik cephe” taktiğinin anlamı komünist öncünün geniş kitlelerin en yapısal çıkarları için verdikleri gündelik mücadelelerin en ön safında yer alması ve komünistlerin öteki parti ve gruplardaki tüm işçilerle, burjuvaziye karşı acil ve temel çıkarlarını savunmak amacıyla bir araya gelmesini önerdikleri bir inisiyatifdir (Dilber, 2002: 304-305).

IV. Kongre’nin Genişletilmiş III. Oturumunda konuşan C. Zetkin, faşizm üzerine şu değerlendirmelerde bulundu: “Faşizm şu anda, dünya burjuvazisinin en güçlü, en yoğun genel saldırısının klasik bir ifadesidir. Faşizm hiçbir şekilde, proletaryanın mücadelecisi başkaldırısına karşı burjuvazinin intikamı değildir. Faşizm, Rusya’da başlatılmış olan devrimi devam ettirmediği ve daha ileri götürmediği için proletaryanın çekmek zorunda kaldığı bir cezadır. Biz onu, sadece askerî yoldan yenmeyeceğiz, onu ideolojik ve politik olarak da dize getirmek zorundayız. Faşizm, kapitalist ekonominin yıpranmasının ve çöküşünün bir dışavurumu ve burjuva devletin çözülüşünün bir belirtisidir. Faşizmi, ancak, daha önceki yaşam güvencelerini ve bunun yanı sıra çok kere düzene olan inançlarını daha bugünden yitirmiş olan, geniş toplumsal yığınlardaki kışkırtıcı ve sürükleyici etkisini kavrayabildiğimiz zaman yenebiliriz” (1976a: 86-93; 1976b: 61-65). Böylece Zetkin, faşizmin yükselişini, Rusya’da başlayan sosyalist devrimin Avrupa’da başarısız olmasına koşut olarak, gelişme fırsatı bulmuş uluslararası sermayenin bir saldırısı şeklinde tanımlar.

1924 yılında düzenlenen V. Kongre’de, önceki Kongre ve toplantılarda çok defa tartışılan “birleşik cephe” taktiğinin Alman önderliğindeki Komünist Parti tarafından yanlış yorumlanması üzerinde duruldu. Alman önderliği birleşik cephe taktiğini salt “sol” sosyal demokratlarla bir ittifak olarak görmüş ve Komünist Parti’nin bağımsız çizgisini koruyamamıştı. Kongre, “birleşik cephe” taktiğinin amacının komünist mücadelenin hedeflerinin sosyal demokrat oportünizminin

çizgisine çekmek olmayıp, işçileri devrimci mücadele için harekete geçirme taktiği olduğunu vurguladı. Buna göre, cephe taktiği sosyal demokratların güçlü olduğu ülkelerde tabanda birlik, liderlerle müzakere temeline dayanmalı ve asla sırf liderlerle yapılacak anlaşmalara yaslanmamalıydı. Kongre’de, işçi-köylü ittifakının sosyal demokrasiyle bir siyasi ittifak olarak burjuva demokrasinin çizdiği sınırlar çerçevesinde yorumlanmasını kesin olarak reddedip, proletarya diktatörlüğünü hedef alması gerekliliğinin altı çizildi (Foster, 2011: 321). Böylece, Kongre’de, faşizme karşı mücadele temelinde geliştirilen birleşik cephe taktiğinin tüm komünist partilerin her koşul altında bağımsız çizgisinin korunması temelinde işçi sınıfının tüm kesimlerini kapsayacak şekilde “tabanda” birliğin sağlanması ve proletarya diktatörlüğünün gerçekleştirilmesi yönünde çaba harcanması gerekliliği kabul edildi.

Komintern’in V. Kongresi’nde yapılan tartışmaların XXIII. Oturumunda Bordiga, faşizmi özünde büyük burjuvazinin tutucu kesiminin inisiyatifi altında burjuva alt orta katmanlarının harekete geçirilmesi olduğunu, dolayısıyla faşizmi büyük burjuva çıkarlarının korunması temelinde burjuva alt orta katmanlarının örgütlenmesi (Yarkın, 1991: 33) şeklinde ifade etti. Kongre’nin XXIV. Oturumunda konuşan Freimuth şu değerlendirmelerde bulundu:

Faşizmi proleter devrimler çağında karşı devrimin klasik biçimidir; faşizm proletaryanın devrimci tecrübesinin eksik olduğu bir dönemde yığın haline gelmesinin bir sonucudur. Faşizm, büyük burjuvazinin proletaryaya karşı yürüttüğü bir savaş aracıdır. Faşizm, burjuva düzenini proletaryanın yükselişine karşı korumak için yeterli olanaklara sahip olmadığı koşullarda kullanılan yasal olmayan bir mücadele aracıdır. Faşizm, büyük sermayenin proletaryaya karşı mücadelesinde kullandığı, yapısı itibarıyla bir küçük burjuva hareketidir. Faşizm, büyük burjuvazinin çıkarları doğrultusunda küçük burjuvazinin örgütlülüğü altında hayata geçirmeye çalıştığı, işçi sınıfının yükselişine karşı bir terör hareketidir (1991: 60).

Sosyal demokrasi ile faşizmin burjuva ideolojisinin iki yüzü olduğu şeklindeki görüş, V. Kongre’yle birlikte dile getirilmeye başlanacak ve sonraki dönemlerde yapılacak kongre ve oturumlarda güçlü bir şekilde kabul görecektir. V. Kongre Tutanağı’nda Zinovyev, sosyal demokrasiyi faşizmin bir kanadı haline geldiği görüşünü (Yarkın, 1991: 27) ileri sürdü. Kongre’de “Taktik Üzerine Tezler” başlığı altında, burjuvazinin bazen faşizmi bazen de sosyal demokrasiyi kullandığını, her iki halde de iktidarın kapitalist karakterini maskeleyip ona halkçı bir görünüm vermek istediğini; burjuvazinin, faşizmi ve sosyal demokrasiyi kullanarak küçük burjuvazinin siyasal zaferini ve halkın iktidara ortak olması hayallerini yayarak, toplumsal güçlerin yeniden mevzilenmesini gerçekleştirmeye

çalıştığını; sosyal demokrasinin bir dönüşüm süreci içinde bulunduğunu; işçi hareketinin sağ kanadından, burjuvazinin bir kanadına, yer yer faşizmin bir kanadına dönüştüğünü (Yeşil, 1994: 40-42) kabul edilip, karara bağlanmıştır. Kongre tutanaklarından anlaşılacağı üzere yapılan değerlendirmelerde sosyal demokrasi ile faşizm arasında bir ilişki kurulmuşsa da, henüz bir “sosyal-faşizm” vurgusuna rastlanmamaktadır. Fakat, sosyal demokrasinin bir dönüşüm içinde emperyalist burjuvazinin bir partisi haline geldiği ve yer yer faşizmin bir kanadına dönüştüğü tespiti yapılmaktadır.

V. Kongre ertesinde Stalin 20 Eylül 1924 tarihli “Uluslararası Durum” başlıklı yazısında sosyal demokrasinin faşist karakterini kuramsal düzeyde daha da derinleştirir. O’na göre, faşizm, burjuvazinin bir savaş örgütüdür ve sosyal-demokrasinin aktif desteğine dayanır. Sosyal-demokrasi, objektif olarak faşizmin ılımlı kanadıdır. Burjuvazinin savaş örgütünün, sosyal-demokrasinin aktif desteği olmaksızın mücadelelerde ve ülke yönetiminde belirleyici başarılar kazanabileceğini varsaymak için hiçbir neden yoktur. Aynı şekilde, sosyal-demokrasinin burjuvazinin savaş örgütünün aktif desteği olmadan mücadelelerde ya da ülke yönetiminde belirleyici başarılar elde etmesini varsaymak için hiçbir neden yok. Bu örgütler birbirini dışlamaz, tersine tamamlar. Bu örgütler birbirinin karşıtı değil, ikiz kardeşidir. Faşizm, bu iki temel örgütün emperyalizmin savaş sonrası bunalımı koşullarında ortaya çıkmış ve proleter devrime karşı mücadele üzerine kurulmuş olan, şekillenmemiş siyasi blokudur. Burjuvazi, böyle bir blok olmaksızın iktidarını sürdüremez (1992: 257-258). Böylece, sosyal demokrasinin faşizmin sol bir görünümü olduğu ve yükselen proletarya devrimleri karşısında burjuva diktatörlüğünü meşrulaştırdığını, sosyal demokrasinin kapitalist devletin faşistleşmesinin en aktif faktörü ve hazırlayıcısı olduğu yönündeki düşünce doğrultusunda Komintern’in V. Kongresi’nde yer alan faaliyet raporlarında dile getirilmeye (Yarkın, 1991: 63-68) başlanır.

VI. Kongre sonrası yapılan birçok toplantıda da faşizm üzerine bazı önemli değerlendirmelerde bulunulmuştur: Kongre’nin X. Oturumunda, sosyal demokrat partilerin güçlü olduğu ülkelerde faşizmin özel bir biçimi olarak Sosyal Faşizm, kitlelerin mücadelelerinin bastırılmasında burjuvazinin elinde önemli bir araç haline geldiğini (Yarkın, 1991: 72); XI. Oturumunda sosyal-demokrasinin, burjuva diktatörlüğünün "demokratik" biçimi ile faşizm arasındaki çelişkiyi meşrulaştırarak mücadele içindeki yığınların siyasal gericiliğe ve faşizme karşı olan uyanıklığını körelttiğini ve burjuva diktatörlüğünün bir biçimi olarak burjuva demokrasinin karşı-devrimci özünü gizlediğini; sosyal demokrasinin, kapitalist devletin faşistleşmesinin en aktif faktörü ve hazırlayıcısı olduğunu (1991: 83); XII. Oturumunda, burjuva diktatörlüğünün siyasal gericiliğe ve faşizme dönüştüğü

(1991: 91) şeklinde değerlendirip onaylandı.

Komintern Programı'nın karara bağlandığı VI. Kongre özel bir öneme sahiptir. Bu program Komintern kurulduğu dönemden beri sürdürülen tüm tartışmaların karara bağlandığı bir program olmuştur. Tüm seksiyonlar için bağlayıcı olan Kongre programını oluşturan "Kapitalist Buhran ve Faşizm" başlıklı alt bölümde yapılan tespitler şu şekilde özetlenebilir: "Emperyalist çağda sınıf mücadelesinin keskinleşmesi parlamentarizmin iflasına yol açmış, oligarşik grupların etkisini artırmış ve demokratik özgürlüklerin kısıtlanmasına ve ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Burjuvazinin emperyalist çağda saldırısı faşizm biçimini almıştır" (Yarkın, 1991: 178-179). Komintern'in 12 Aralık 1933 tarihli XIII. Birleşik Oturumunda, "Faşizm, Savaş Tehditi ve Komünist Partilerin Görevleri" başlığı altında sunulan raporda: "Faşizm, finans kapitalin en gerici, en şoven ve en emperyalist unsurlarının açık terörist diktatörlüğü" (Yarkın, 1992: 75-92; Weber, 1979: 224) şeklindeki değerlendirmesi faşizmin klâsik tanımı olarak kabul edildi.

Faşizme ilişkin yapılan bu tanım Dimotrov (2005: 96-161) tarafından geliştirilip VII. Kongre'de yeniden onaylandı. Kongre'nin çarpıcı yanı sınıf savaşımına ilişkin ortaya atılan tüm sorunların dikkatli ve sorumlu bir biçimde yanıtlanması oldu. 1917 Ekim Devrimi'nden başlayarak belirleyici öge olan sosyalizm ile emperyalizm arasındaki sınıf çatışmaları, yeni bir gelişme aşamasına girdiği ileri sürüldü (Lewerenz, 1979: 145). Faşizme ilişkin yapılan değerlendirmeler emperyalist aşamada sınıf mücadelesinin aldığı yeni biçim temelinde geliştirildi. Buna göre, faşizm, proletarya ve burjuvazinin üstünde yer alan bir devlet gücü olmadığı gibi, devlet mekanizmasını ele geçirmiş olan küçük burjuvazinin bir başkaldırısı da değildir. Faşizm, ne sınıflar üstünde var olan bir güç, ne de lümpen proletaryanın ya da burjuvazinin finans kapital üzerindeki iktidarındır. Faşizm finans kapital iktidarındır. Faşizm, işçi, köylü ve aydın kesimlerin yükselen devrimci taleplerine karşı örgütlenmiş bağınaz milliyetçi bir iktidardır (Dimitrov, 2005: 88).

Alman faşizminin saldırganlığının SSCB rejimini tehdit eder duruma gelmesi sonucu 10 Haziran 1943'te uluslararası işçi sınıfı hareketinin yönetici merkezi olarak Komünist Enternasyonal varlığına son verdiğini duyurdu. Alınan bu karar işçi sınıfının tarihsel rolüne aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirildi. Lenin dönemindeki Enternasyonal'e egemen olan devrimci görüş uluslararası olanın ulusal olan üzerindeki kesin önemi idi. Ancak, Stalin'nin meseleyi SSCB hükümetinin çıkarları temelinde ele alması (Claudin, 1990: 18, 22) ulusal hassasiyetlerin öne çıkartılması anlamına geliyordu. Bu da, sosyalist mücadeleye enternasyonal bir nitelikten çok ulusal bir nitelik kazandırılması demektir.

Komintern'in feshedilmesi kararının anti-faşist mücadelenin yürütülmesi için gerekli olduğunu savunan karşı görüşler de ileri sürüldü. Komintern üyesi partilerin büyümesi ant-faşist mücadelenin somut sorunlarının anında ele alınması gerekliliğinin ortaya çıkarması ve bu partilerin ulusal çıkarlar için verilen savaşta artan rollerine bağlı olarak eskisinden daha çok bağımsızlık ve inisiyatif talep etmesi; parti çalışmalarını etkinleştirmek için merkezi yönetimin biçimlerinden vazgeçilmesini zorunlu hale getirmekteydi (Sobolev, 1979: 641). Ayrıca, Nazi propagandası her koşulda komünizm tehlikesini vurgulayarak burjuvazinin çeşitli katmanlarının ant-faşist mücadeleye katılmasını engellemeye çalışıyordu (1979: 643). Avrupa'da işçi sınıfının sosyalist anlamda bir devrimi gerçekleştirmek için yeterince istekli görünmemesi, Almanya'da sosyalist devrim girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması, faşizmin yükselişi şeklindeki siyasi gelişmeler; sosyalist devrimin önce tek tek ülkelerde gerçekleşmesinin bir zorunluluk halini aldığı ileri sürüldü. Komintern altında başlayan bu siyasi tartışmalar daha sonraki süreçte de devam etti.

1.2.Komintern Çizgisinin Eleştirisi

Sosyalizmin kapitalist dünyayla çevrili tek bir ülke olan SSCB'de başarılı olması ve bu ülkenin dünya devrimci hareketi içindeki rolü dikkate alındığında önemli bir tartışma konusu haline gelmişti. Bu mesele salt Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin politikası açısından değil, Komintern'in politikaları açısından da önemliydi. Zira, proletaryanın tarihsel açıdan yürüttüğü sınıf mücadelesinin karşı karşıya olduğu somut görevlerin gerektiği gibi ele alınabilmesi için bu kilit konuların tümüne açıklık getirilmesi bir zorunluluktu.

Tek ülkede sosyalizmin gerçekleşmeyeceği tespiti V. Kongre'de somut bir niteliğe büründüğü Troçkist muhalefet tarafından dile getirildi. Bu kuramsal tartışma tarihsel açıdan değerlendirildiğinde Rusya'da 1905 Devrimi öncesine dek uzanan sınıflar arasında kurulması ön görülen ittifak sorununa kadar götürmek mümkün, ancak bu çalışma faşizm tartışmalarıyla sınırlandığından sorunu bu makale içinde ele almak mümkün değil. Ancak, Troçkist muhalefetin ileri sürdüğü "sürekli devrim" kuramının Komintern'e taşınmasının nedenlerini iki önemli tarihsel gelişme çerçevesinde ele almak doğru olacaktır. Birincisi, İngiltere'de Mayıs 1926'da ortaya çıkan genel grevin başarısızlıkla sonuçlanması; ikincisi, "İngiltere Genel Grevinin Öğrettikleri Üzerine Tezler" başlığı altında onaylanan "kapitalizmin kısmi, görel ve geçici istikrarı" tespiti (Foster, 319; Sobolev, 1979: 296-9). V. Kongre'de, genel grevin başarısızlığına bağlı olarak alınan kararlar gereğince, Avrupa'da kapitalizmin kısmi, görece ve istikrar içinde olduğu

tespitinin anlamı verili koşullar dikkate alındığında dünya sosyalist devrimin, yeni koşullar ortaya çıkana dek sona erdiğini ve buna bağlı olarak Rusya'daki sosyalizmin korunması gerektiği ilkesinin tüm komünist partiler tarafından sahiplenilmesinin ön görülüşü olmasındır.

Troçki, Batı Avrupa proletaryasının doğrudan siyasi desteğini sağlamadan SSCB'de sosyalizmin kurulabileceğini reddediyordu. O, SSCB'de sosyalist bir toplumun kurulabileceği noktasında ısrar etmenin dünya devriminin geleceğini reddetmek, proleter enternasyonalizmini bir kenara itmek olduğunu iddia etti. O'na göre, Sovyetler Birliği'nin sosyalizmi kurma görevi dünya devrimci sürecini geliştirme görevinden yapay olarak ayrılıyor ve onun karşısında konumlanıyordu (Sobolev, 1979: 301). Bu görüşün karşısında yer alan Stalin, en acil sorunun Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulması olduğunu (1979: 303) dile getiriyordu. Ayrıca, Stalin'in 12 Kasım 1926 tarihli *Prav*'da da yayımlanan yazısında Troçki'nin, Lenin'in sosyalist devrim düşüncesinden kopuşunu 1905'ten başlayarak verdiği tarihsel örneklerle (Stalin, 1993: 35-53) ispatlamaya çalıştı. Stalin'in tek ülke sosyalizmi ile Troçki'nin sürekli devrim düşüncesi arasındaki kuramsal tartışma Komintern'le sınırlı kalmayıp, SBKP(B) XIV. ve XV. Konferansları'nda (26 Ekim-3 Kasım 1926) (Stalin, 1993: 85-119) da devam etti.

Troçki'ye göre, faşizmin yükselişinin iki nedeni vardı: (a) çok ciddi toplumsal kriz, (b) proletaryanın zayıflığı. Proletaryanın zayıflığının da kendi içinde iki nedeni vardı: Alman Sosyal Demokrasi'nin (SPD) kapitalizmin bir ajanı olarak işçi sınıfı içindeki etkisi ve Alman Komünist Partisi'nin (KPD) işçi sınıfını birleştirmedeki başarısızlığı (Carr, 2010: 511).

Troçki, Almanya'daki duruma ilişkin yazdığı Ocak 1932 tarihli "Ya Şimdi" başlıklı yazısında sosyal demokrasiyi oluşturan işçi sınıfı bileşimine rağmen burjuva amaçlarına hizmet eden tümüyle bir burjuva partisi olarak tanımlıyordu. Ancak, sosyal demokrasi'nin "sosyal faşizm" adı altında faşizmle özdeşleştirilmesi kabul edilemezdi. Bu siyasi hareketler arasındaki çelişkinin iki sınıfın karşıtlığı değil, bir ve aynı sınıfın (burjuvazi) farklı yönetim sistemleri olduğu doğrudur. Sosyal demokrasi işçilere, faşizm küçük burjuvaziye dayanıyordu; sosyal demokrasi parlamento içinde çalışmayı amaçlıyor, faşizm parlamento yok etmek istiyordu (Carr, 2010: 511-512).

Troçki'nin çeşitli makalelerini bir araya getirilerek oluşturulan *Faşizme Karşı Mücadele* adlı derlemenin önsözünde Mandel, Troçki'nin faşizm çözümlemesinin kurucu öğlelerini şöyle özetliyor: (1) Temelde, bizzat artık-değerin üretilme ve gerçekleşme şartlarındaki bir bunalımdır. Dünya pazarının mevcut rekabet şartlarında "doğal" bir sermaye birikimini sürdürmenin olanaksızlığıdır. Faşizmin iktidara el koymasının tarihsel işlevi, artık-değerin

üretile ve gerekleŒme Œartlarını tekelci kapitalizmin belirleyici grupları lehine birdenbire ve Œiddetle deęiŒtirmesidir. (2) Emperyalizm ağında ve iŒi hareketinin uzun bir tarihsel geliŒmeden geçtiği yerde, burjuvazi politik egemenliğini en yararlı biçimde, yani en az maliyetle, burjuva parlamenter demokrasisi yoluyla uygular. Bu egemenlik biçiminin iki büyük üstünlüğü vardır. Ancak, büyük burjuvazinin egemenliğinin bu biçimi ekonomik ve toplumsal glerin bir hayli deęiŒken, istikrarsız bir dengesine bağlıdır. Nesnel geliŒmeler bu dengeyi bozunca, siyasi iktidarın dolaysız kullanımından vazgeçmek pahasına bile olsa, tarihsel çıkarlarını gerekleŒtirmek için devletin yürütme gücünü daha merkezileŒtirmeye alıŒmaktan baŒka bir seçeneği kalmaz büyük burjuvazinin. (3) Büyük burjuvazi kitleleri kendi yanında seferber edecek bir hareket, düzenli kitle tedhiŒi ve sokak savaŒıyla proletaryanın daha bilinçli kesimlerini yoracak ve yıldıracak, iktidarın ele geçirilmesinden sonra da proleter kitle örgütlerini topyekn yıkacak böylece bilinçli öğeleri sadece paralanmıŒ (atomize olmuŒ) değil aynı zamanda yılmıŒ ve teslim olmuŒ bir halde bırakacak bir harekete ihtiyacı vardır. (4) Böyle bir kitle hareketi ancak kapitalizmin nc toplumsal sınıfı olan ve burjuvaziyle proletarya arasında bulunan kk burjuva tabanına dayanarak yükselebilir. Eğer bu kk burjuvazi, umutsuzluğa kapılacak lde ekonomik geliŒme olduğunda, milliyetçilik ve hiç değilse lfz bir anti-kapitalist demagojiyi örgütlü iŒi hareketine karŒı korkunç bir nefretle birleŒtirecektir. Bu hareket iŒilere, iŒi örgütlerine ve eylemlerine karŒı fiziksel saldırılara geçtiği anda, bir faŒist hareket doęmuŒ demektir. (5) FaŒist diktatörlüğün tarihsel görevini yerine getirebilmesi için iŒi hareketi iktidarı ele geçirilmesinden önce kanıtlanmalı ve geri püskürtülmelidir. (6) FaŒist kitle hareketinin sınıf karakteriyle zdeŒ değildir. İlki, tekelci sermayenin tarihsel çıkarlarını temsil eder, kk burjuvazinin değil. Bu eğilim bir defa egemen olduktan sora, faŒizmin bilinçli ve eylemli kitle tabanı zorunlu olarak klr. FaŒist diktatörlüğün kendi kitle tabanını bırakma ve parçalama eğilimi vardır. FaŒist eteler polisin ekleri haline gelir (Troçki, 1989: 10-22).

Troçki önderliğindeki muhalefet VI. Kongre öncesinde yapılan IX. Oturumda Komünist Enternasyonal'den çıkarılma kararı oy birliğiyle onaylanır (YeŒil, 1994: 59). Troçki'nin kuramsal zmlmelerine en yakın olan iki dŒnr: A. Thalheimer ve O. Bauer olmuŒtur.

1.3. Bonapartizm ve FaŒizm

August Thalheimer, Marx'ın *18 Bromier* adlı alıŒmasında Louis Bonaparte'nin bir darbe giriŒimi sonucu ortaya çıkan diktatörlük rejimine yönelik, farklı sosyal sınıflar arasındaki eliŒkilerin ortaya çıkardığı siyasi ve sosyal geliŒmeleri de dikkate alarak, geliŒtirdięi kuramsal zmlmelerinden hareketle

ileri sürülebilecek en olası sonuçları şu şekilde ifade ediyor: (a) Bir sınıf olarak Bonapartist diktatörlüğün sosyal temellerinden birini oluşturan burjuvazi, sosyal varlığını tarihin özgül bir uğrağında koruyabilmek amacıyla siyasî iktidarını gözden çıkarıp, kendisini yürütme gücünün özerkleştirilmiş iktidarına bağımlı kılması (1999: 28). (b) Kapitalist mülkiyet ilişkilerine karşı bir direniş içinde olmayan ve gelecekte olası proletarya devrimine karşı korunma ihtiyacı duyan küçük köylülüğün siyasi mücadelesini, ekonomik ve sosyal bölünmüşlüğü ile ekonomik ve sosyal örgütlenme düzeyindeki başarısızlığı yüzünden kendi olanaklarıyla yürütebilecek durumda olmaması nedeniyle farklı sosyal sınıflara temsil ettirmek zorunda kalması. Bu noktada, yasama organının üstünde otoriter bir hükümetin onlar için bir kurtarıcı vazifesi görmesi, küçük köylülüğün siyasal etkisinin artması, yürütme gücünün parlamentoyu, devletin de toplumu kendisine bağımlı kılması (1999: 39). (c) İşçi sınıfının yükselişi karşısında mülk sahiplerinin korkuya kapılıp, Bonapartizm'in gelişiminde dolaylı rol oynaması (1999: 40). Kısacası, derin bir sosyal kriz karşısında proletaryanın ağır yenilgisi Bonapartizm'in gelişiminin bir şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerlendirmelerin Thalheimer'in kuramsal çözümleri açısından taşıdığı önem, faşizmin kavranması için de bir çıkış noktası sunuyor olmasıdır.

Thalheimer'a göre, Bonapartizm, proletarya devrimine karşı kendisini savunup güvence altına almak zorunda kalmış olan burjuva iktidarının bir devlet biçimidir. Bu dikta yönetiminin benzer bir başka biçimini de faşist devlet biçimi oluşturur. Bonapartist ve faşist devlet biçimlerinin ortak noktasını: (1) Sermayenin açık diktatörlüğüne dayalı bir rejim kurmaları, (2) yürütme gücünü özerkleştirmeleri; burjuvazinin siyasi hâkimiyetini yok edip, bütün diğer sınıfları yürütme gücüne tâbi kılmaları, (3) sosyal ve sınıfsal muhtevasını oluşturan burjuvazi ve mülkiyet sahiplerinin, başta işçi sınıfı olmak üzere kapitalizmin sömürsü altında bulunan diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenlik kurmaları, (4) her iki rejimde de kapitalist diktanın belli bir devlet biçimini almaları, (5) faşist parti –Aralık Çetesi'ni oluşturan sınıf yapısında olduğu gibi- küçük burjuvazinin, köylülüğün, işçi sınıfının deklase unsurlarından büyük ölçüde beslenmiş olmaları ve onun faşist milis yapısının–Bonapartist orduda olduğu gibi- bu deklase unsurların geçim kaynağı haline dönüşerek, emperyalist yayılcılığa dayanak oluşturmaları, (6) İşçi sınıfının çaresizliği, burjuva sınıfının tükenmişliği, sosyal iktidarını pekiştirecek bir kurtarıcı arayışlarına yönelmeleri, (7) Bonapartist ordunun işlevine benzer bir şekilde faşist milis yapının ülke genelinde yaygınlaştırmaları, (8) temel ideolojik düzlemde milliyetçilik fikrini savunmaları, parlamenter ve bürokratik yozlaşmaya karşı mücadelede sermaye egemenliğine karşı sözde savaş yürütmeleri, (9) devlet darbesini gerçekleştirmeleri (1999: 48-49, 49-50, 54-55) şeklinde özetlenebilir.

Thalheimer'a göre, faşizm ve Bonapartizm iktidara gelmeden önce ve iktidara geldikten sonra topluma güven vaat etmişlerdir. Toplumun bir kurtarıcısı olarak kendilerinden vazgeçmeyeceklerini kanıtlayabilmek için toplumu sürekli tehdit altındaymış gibi göstermek zorunda kalmışlardır(1999: 56). Her iki siyasi hareket arasında dikkat edilmesi gereken farklılıklar da mevcuttur: Bonapartizm, faşizmin aksine, modern anlamda emperyalizmi temsil edecek durumda değildir. Diğer bir farklılık Louis Napoleon'un "Aralık Çetesi" küçük bir örgüte dayanırken, faşist parti ise, geniş kitle tabanına dayanan bir örgüttür (1999: 58).

Thalheimer ile Otto Bauer'in çözümlenmeleri Troçki'nin düşüncesine en yakın olanıdır. Ancak, Marx'ın XIX. yüzyıl Fransız toplumunun tarihsel gerçekliğini dikkate alarak geliştirdiği Bonapartizm çözümlenmesine fazlaca bağlı kaldığı ve "tedrici faşistleşmeyi" gereğinden çok vurguladığı için Thalheimer, Bonapartizm ile faşizm arasındaki nitel farkın önemini kavrayamamıştır. Bu nitel farklılık birincisi: Devlet aygıtının artan bağımsızlaşması ile birlikte devrimci hareketin "geleneksel" biçimde ezilmesi; ikincisi: Devlet aygıtının artan bağımsızlaşması ile bütün işçi örgütlerinin yıkılması ve bir küçük burjuva hareketi aracılığıyla işçilerin büsbütün atomize edilmesi. Üstelik, Thalheimer'in kuramsal çözümlenmesi faşizm sorununu toplumsal-politik "güç dengesi"ne indirger (işçi sınıfı politik iktidarını uygulayacak durumda değildir, büyük burjuvazinin de artık buna olanağı yoktur), ama bu güç dengesiyle son dönem kapitalizminin yapısal bunalımı arasındaki ilişkiyi aydınlatamaz.

1.4. Eşit Güçler Dengesi ve Ekonomik Bunalım

Tasca, Thalheimer'dan farklı olarak faşist iktidar biçimi ile Bonapartizmin iktidar biçimi arasında doğrudan bir ilişki kuramaz. O'na göre, faşizm savaş sonrası dönemin özgül koşullarının ortaya çıkardığı bir tarihsel olgu olmakla birlikte, faşizmin gelişimini hazırlayan toplumsal şartların temelini ekonomik düzeyde ortaya çıkan bunalım oluşturur. Ancak, bu ekonomik bunalım sıradan bir bunalım olmayıp, genel anlamda bir ekonomik bunalım olduğundan sosyal sorunların da gelişmesine neden olur. O'na göre, ekonomik bunalımla dolayımlanan üç faktör faşizmi anlamamıza olanak sağlar: (a) Sınıf mücadelesinin keskinleşmesi, (b) sınıf mücadelesinin siyasal bir nitelik kazanması, (c) karşı karşıya bulunan güçler arasında bir nispi denge durumunun ortaya çıkması (1999: 123).

Bauer'e göre faşizm, birbirine bağlı üç sosyal sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Birincisi, savaş, bu savaşa katılanların arasından geniş kitleleri burjuva toplumsal yaşamın dışına itmiş ve onları deklase etmiştir. İkincisi, savaş

sonrası ekonomik krizler, küçük burjuvaziye ve köylü yığınlarını yoksulluğa itmiştir. Savaş koşulları altında bu yoksul ve kızgın yığınlar, o zamana kadar dahil oldukları burjuva-demokratik kitle partilerinden kopmuşlar ve demokrasiye karşı yılmamlık ve kızgınlık duygularıyla, askerî-milliyetçi grupların yarattığı etkinin bir parçası haline gelmişlerdir. Üçüncüsü, savaş sonrasının ortaya çıkardığı ekonomik krizler, kapitalist sınıfın kârlarını düşürmüş, kârı tehlikeye girmiş olan kapitalist sınıf, bu açığını kapatabilmek amacıyla sömürü payını arttırmak zorunda kalmıştır. Bu uğurda, işçi sınıfının direncini kırmaya kararlıdır. Burjuvazi bu tereddütlerini burjuva demokratik kuralları içerisinde aşabileceği noktada kuşkulara sahiptir. Önce işçi sınıfını yıldırmak ve onu savunma siperlerine sokabilmek, ardından da demokrasiyi parçalayabilmek amacıyla, faşist ve halkçı milisler çevresinde yığılmış isyancı küçük burjuva ve köylü kitlelerini doğrudan destekler (1999: 90-91).

Bauer'e göre, faşizm, aslında, burjuvazinin proletarya devrimi tehdidi altına girdiği anda değil, fakat proletaryanın çoktan zayıf düşmüş ve savunmaya çekilmiş olduğu, kısacası devrimci dalganın durulmuş bulunduğu bir anda zafere ulaşmıştır. Kapitalist sınıf ve büyük toprak sahipleri devlet iktidarını, kapıya dayanmış bir proleter devrimi önlemek için değil de doğrudan doğruya ücretleri düşürmek, işçi sınıfının kazandığı sosyal hakları onun elinden alabilmek, sendikaları ve işçi partilerinin siyasal gücünü parçalamak amacıyla faşistlere devretmişlerdir (1999: 102). O'na göre, faşist dikta rejimi, sınıfsal güçlerin belirli bir denge durumundan doğmuşsa da, bir kere yerleştikten sonra, bu denge ortadan kalkar. Böylece, kapitalist sınıf kendi hükümetlerini, partilerini, örgütlerini, geleneklerini, kuramlarını, görevlilerini feda etmek zorunda kalır. Ancak, burjuvazinin üst tabakaları, büyük kapitalistler ve büyük toprak sahipleri, faşist diktanın yerleşmesinden kısa bir süre sonra, bu yeni hâkimiyet sistemini de kendi sınıf egemenliğinin bir aracı haline getirmeyi başarır (1999: 104-105).

Gramsci'nin yaptığı değerlendirmelerde ise, durum görece daha farklıdır. O'nun kuramsal örgüsü içinde geçen *Sezarizm* kavramsallaştırması çatışan kuvvetlerin büyük bir felaketliyle sonuçlanacak olan iki güç arasında ortaya çıkan bir denge durumunu ifade eder. Çatışan bu iki kuvvetin birbirleri karşısında bir üstünlük sağlayamadıkları denge durumunda dışarıdan bir üçüncü kuvvetin gelmesiyle birlikte iki kuvvetten geriye ne kaldıysa onu egemenliği altına alır ve kendi iktidarını kurar (1997: 283-287). O'nun siyasal krize ilişkin geliştirdiği çözümler, Thalheimer, Tasca ve Bauer'in çözümlerinde geçen eşit derecede bulunan iki temel gücün birbirlerine üstünlük sağlayamadığı basit bir denge durumu olmayıp, iki güç arasında geçen mücadelenin her iki güç için de yıkımdan başka bir şey doğurmadığı katastrofik (*katastrofic*) anlamda bir denge

durumunu ifade eder. Bir başka ifadeyle, çatışan temel kuvvetler arasında öyle bir görece denge durumu oluşur ki, çatışma her iki tarafın da felaketine neden olacak bir biçimde sonuçlanır. Çatışmaya bir üçüncü gücün karışmasıyla birlikte iki güçten geriye ne kaldıysa ona boyun eğdirir ve onu kendi egemenliği altına alır.

Thalheimer, Tasca ve Bauer'in faşizmin oluşumunu ekonomik bunalıma bağlı olarak "eşit güçler" arasında ortaya çıkan denge durumu üzerinden tanımlarken, Gramsci ise faşizmi, ortaya çıkan eşit güçler dengesinin üçüncü bir gücün müdahale etmesi sonrası katastrofik çöküş şeklinde tanımlaması Poulantzas tarafından eleştiri konusu edilmiştir. Bu noktadan sonra Poulantzas'ın eleştirilerine geçebiliriz.

1.5. Eşit Olmayan Güçler Dengesi

Poulantzas'ın düşüncesine göre faşizm, özgül bir sınıf savaşı konjonktürüne tekabül eder ve bir devlet biçimi ve yönetim biçimi olarak kapitalist devletin uç sınırını oluşturur. Bunun anlamı faşizm koşullarında sınıf mücadelesinin geçtiği konjonktürün özgül bir biçim almasıdır (1974: 53). Poulantzas, Thalheimer'in faşizme ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlerinde geçen denge (*equilibrium*) kavramının uzlaşmaz çelişkiyi meydana getiren iki "eşit güç" arasında ortaya çıkan bir dengenin oluşması anlamına gelecek şekilde kullanıldığını ileri sürer. Ayrıca, Tasca ve Bauer'in denge kavramsallaştırmasının da Thalheimer'in kullanımından farklı olmadığını düşünür. O'na göre, Marksist klasiklerde geçen "denge" kavramı "eşit olmayan" iki güç arasında ortaya çıkan güç ilişkilerinin aldığı görece denge durumunu anlatması için kullanılmıştır. Ne var ki, iki güç arasında ortaya çıkan "denge" kavramının kuramsal statüsü Thalheimer ve O'nun düşünsel takipçilerinin geliştirdiği faşizm çözümlerinde farklı bir anlam kazanır. Troçki, bu noktada, katkı sağlayabilecek önemli değerlendirmelerde bulunur: "Uzlaşmaz kampların arasında bir güç dengesinin oluşması bu dengenin eşit güçler arasında oluştuğunu göstermez" (1993: 282-283). Troçki'nin eşit olmayan güçler arasındaki denge durumuna ilişkin yaptığı bu değerlendirmesi, Poulantzas'ın düşüncelerine bir nebze de olsa yaklaşıttır. Ancak, Troçki'nin, faşizmin gelişim nedenlerini işçi sınıfının radikalleşmesi sonucu burjuvazinin ürkmesine ve proleterleşmekten korkan küçük burjuvazinin faşizmi desteklemesine (1993: 451) dayandırarak yaptığı değerlendirmeleri, sınıf mücadelesinin özgüllüğünü yadsıdığı gerekçesiyle Poulantzas tarafından eleştirilmiştir.

Poulantzas'a göre, eşit güçler arasında ortaya çıkan denge durumu, genel denge bunalımı ile katastrofik denge bunalımı, verili güç ilişkilerinin neden olduğu

siyasal bunalımların özgül bir çeşididir. Faşizm ise eşit güçler arasındaki dengeye dayalı gelişen siyasal bunalım türlerine tekabül etmez. Faşizm, sınıf mücadelesinin kendine özgü konjonktüründe siyasal bunalımın genel bir karakteristiğine sahip olmasına rağmen, tamamen özgül bir siyasal bunalımın özel bir karakteristiğini ifade eder (1974: 62). Siyasal bunalımın yol açtığı olağanüstü devlet biçimi sınıf mücadelesinin geçtiği alanın özel niteliği içinde ortaya çıkar. Siyasal bunalım kurumsal sistem içindeki çatlaklarla birlikte gelir. Kurumsal bunalım sınıf mücadelelerini etkilemesine rağmen, onun bir sonucudur. Kurumlar toplumsal düzeyde ortaya çıkan çatışmayı belirlemez, ama sınıf mücadelesi devlet aygıtları içinde ortaya çıkan değişimi yönlendirir (1974: 62-63).

1.6. Emperyalizm Olgusu

Poulantzas, Horkheimer'in kuramsal çözümlerinde kapitalizm ile faşizm arasında kurduğu ilişkinin (Slater, 1998: 49) faşizmin gelişim nedenlerini anlamak için yeterli düzeyde bir çıkış noktası olamayacağını, doğrusunun ise "emperyalizm" ile "faşizm" arasındaki ilişkide aranması gerekliliğine işaret eder. O'na göre, Almanya ve İtalya halkalarının emperyalist zincirdeki zayıflığı ne geri kalmışlığın bir sonucu, ne de sanayi alanındaki gelişmişliğin bir göstergesiydi (1974: 39). O'na göre, Lenin'in emperyalist aşamaya ilişkin yaptığı iktisadi çözümleri, kapitalist sistemin bütününe yeniden düzenlenmesini ve buna bağlı olarak "ideolojik" ve "siyasal" düzeylerde ortaya çıkan derin değişimlerin yaşanmasını ifade eder (1974: 30). Dolayısıyla, Lenin'in emperyalizme ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümleri her ne kadar iktisadi verilerle örülmüş çok sayıda örnek içeriyor olsa da, bir üstyapı uğrağı olarak siyasal ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan çelişkilerin öneminin yadsımadığını gösterir. Lenin, kapitalizmin en yüksek tarihsel aşaması olan emperyalizmi karakterize eden şeyin asalaklık ve çürüme olduğunu söylerken; emperyalizmi bir geçiş kapitalizmi, yani can çekişen kapitalizm olarak betimlemiştir (1992: 141-142). Lenin'in bu düşüncesi emperyalizmin iktisadi açıdan kapitalizmin daha ileri aşamasını ifade ettiği için zorunlu olarak çökeceği anlamına gelmediği gibi, faşizm de kapitalizmin bu çöküş anında kurtarıcı bir güç olarak ortaya çıkmış değildir. Poulantzas'ın yapmaya çalıştığı Lenin'in toplum üzerine çalışmalarını ekonomizm temelli yorumların etkisinden kurtarıp, siyasal, ideolojik ve ekonomik düzeylerin özgül bir şekilde eklemlendiği diyalektik bir süreç olarak kavramaktır.

Komintern'de faşizm üzerine yapılan değerlendirmelerin yol açtığı ekonomizmin iki önemli sonucundan biri sınıf mücadelesinin öneminin yadsınması, bir diğeri de kitle bağının yeterince dikkate alınmaması olmuştur. Ne var ki Poulantzas, Marx'tan yaptığı alıntıda belirttiği üzere "son çözümlerde,

ekonomik süreç, önceliği elinde tutan sınıf mücadelesi tarafından üst belirlenir” derken toplumsal hareketlilik mutlak anlamda ekonomiye indirgenemeyeceği gibi, sınıf mücadelesinin sınıf mutlak anlamda ekonomiye bağlı olmadığını göstermeye çalışır (1974: 40).

Poulantzas’a göre, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal formasyonu oluşturan “iktisadi”, “siyasi” ve “ideolojik” düzeylerde ortaya çıkan değişimin analizini ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası düzeye de uygulamak gerekir. Bunun için de iki egemen öğeden hareket edilmelidir: “Emperyalist zincir” ve bu zincirin halkalarının “eşitsiz gelişimi” (1974: 35). O’na göre, tekelci kapitalizm aşamasında her ulusal formasyon içinde devletin belirleyici işlevi, emperyalist zincirin oluşumunun en önemli öğesini açığa çıkarmaktadır: “Mali sermaye.” Emperyalist aşamada ulusal formasyondaki siyasalın yeni işlevi, uluslararası alanda da ortaya çıkmaktadır: “Hegemonya kurma”. Bunun anlamı toprak ele geçirmek, rekabeti zayıflatmak ve rakibinin hegemonyasını kırmak (1974: 35).

Emperyalist aşamada siyasal, ideolojik ve iktisadi düzeylerde ortaya çıkan değişime bağlı olarak ulusal ve uluslararası alanda “hegemonya” kurma mücadelesi milliyetçilik ve militarizm ile doğrudan bağlantılı bir şekilde gerçekleşir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa’da işçi sınıfının siyasal hedeflerine ulaşamaması sosyalist devrimci mücadeleye ilişkin kabul gören temel varsayımları kökten değiştirdi. Sınıflar arasındaki mevcut çelişki yerini uluslar arası çelişkiye bıraktı. Sınıf ulus içinde eritilerek, devrimin faili proletaryadan ulusa dönüştürüldü. Neocleous şöyle diyor: Proletarya tarihin öznesi olarak yerinden edilir ve yerine, kökten agresif tarihsel bir özne olarak kavramsallaştırılan, savaş için işe koşulan ve nüfusun duygusal ilişkisini birbirine bağlayan “ulus” geçirilir (2014: 46-47). Böylece, ulus kavramı ulusal sınırlar içindeki sınıf mücadelesini önemsizleştirmekle kalmaz, aynı zamanda işçi sınıfının enternasyonal dayanışmasını milliyetçilik sayesinde yok eder (Paxton, 2014: 54). Seewzy’e göre, “milliyetçilik”, feodal toplumun ayrımcılık ve gericiliğine karşı yükselen burjuvazinin iktisadi ve kültürel özgürlük amacının bir ifadesidir; militarizm ise, milliyetçiliğin bu amacına ulaşması için kaçınılmaz olarak kullandığı bir araçtır. Emperyalizmi karakterize eden dönemde “ulusal şeref” ve “üstünlük” duyguları geliştirilmeden diğer uluslar karşısında başarılı olunması mümkün değildir. Emperyalizmin koşulları altında faşizmin en uç sınırını oluşturan ırkçılığın, yabancı düşmanlığının, güçlü devlet ve yayılcılık gibi öğelerin gelişmesi; milliyetçilik ve militarizmin iç içe geçmişliğinin radikal bir biçimde dışavurumunu ifade etmektedir (2007: 306-307). Mann da emperyalist yayılcılıkla uyumlu olduğunu düşündüğü milliyetçiliğin işlevini şöyle ifade

ediyor: Faşistlerin etnik ve kültürel çeşitliliğe çok az tahammülleri vardır; çünkü bu, milletin organik ve yekpare birliğini bozacaktır. Bu organik birliği sözde tehdit eden düşmanlara karşı gösterilen saldırganlık faşizmin aşırılığının asıl kaynağıdır (2015: 30). Strenhell ve Senajder için ise milliyetçilik, başarısız olmuş proletaryaya, bir düşünce sistemini politik güce dönüştürebilecek eleştirel kitleyi sağlar. Aynı zamanda milliyetçilik, faşizme güçlü iktidar inancını kazandırır (2012: 45-46) Poulantzas'ın da pek haklı olarak vurguladığı gibi diğer uluslar üzerinde hegemonya kurmak, devletin genişleyen etkinliğinde somutlaşan siyasal ve ideolojik etkinliğin bir sonucu olarak geniş kitlelerin harekete geçirilmesiyle olanaklı olabilirdi. Bu da bazen milliyetçilik bazen de ırkçılığa çalan milliyetçi ideolojiyle mümkün olabilmektedir.

Özetle, emperyalist aşamada ortaya çıkan “iktisadi”, “siyasi” ve “ideolojik” düzeylerde yaşanan değişim hem her ulusal toplumsal formasyonu, hem uluslararası alandaki toplumsal ilişkileri, hem de bu iki kesim arasındaki toplumsal ilişkileri aynı zamanda belirler. Farklı düzeylerde ortaya çıkan değişimin ulusal toplumsal formasyondaki görünümü tekeli kapitalizm biçiminde ortaya çıkar. Burada belirleyici olan temel olgu tekeli kapitalist devletin yeni işlevidir. Devletin bu işlevinin anlamı yeni görevlerin ortaya çıkması ve buna bağlı olarak müdahale alanının genişlemesidir. Emperyalist aşamada kapitalist devletin siyasal ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan yeni işlevi, iktisadi alanda yaşanan değişimin bir sonucudur.

2. Faşizm Koşullarında Sınıfların Konumlanması

2.1.Egemen Sınıf(lar) ve Hegemonya Bunalımı

Faşistleşme süreci ve faşizm durumunda bulunan hiçbir egemen sınıf kendi siyasal örgütlenme araçları ve demokratik parlamenter sistemin sunduğu devlet desteği ile iktidar blokunun diğer egemen sınıfları üzerinde önderliğini şu ya da bu biçimde kabul ettirecek güce sahip değildir. İktidar bloku iktidar parçalarını bölüşen eşit derecede önemde sınıflardan oluşmaz. İktidar bloku, egemen sınıfın iktidar ittifakının oluşturduğu diğer üyeleri üzerinde ayrı bir egemenlik empoze ettiği ölçüde, yani onlar üzerinde hegemonya kurup onları kendi koruyuculuğu altında birleştirdiği ölçüde düzenli işlev görebilir. Faşizm konjonktürünü belirleyen şey egemen sınıfın hegemonyasını empoze edemeyişi, farklı bir ifadeyle kendi öz çelişkilerini verili ilişkilerin sunduğu olanaklar aracılığıyla aşamayışıdır.

Hegemonyanın kurulamayışı tüm toplumsal formasyon üzerindeki siyasal egemenliğin sürekliliğini olanaksız hale getirir. Zira, hegemonya bunalımı salt

egemen sınıfın ideolojisiyle sınırlı olmayıp, blok içindeki tüm sınıfları saran bir bunalımdır. Hegemonyanın kurulamayışının bir sonucu olan siyasal egemenliğin ortadan kalkması iktidar blokunun yeniden düzenlenmesini gerekli hale getirir. Almanya ve İtalya özelinde ortaya çıkan faşizm, iktidar blokunun özgün bir şekilde yeniden düzenlemesine uygun düşer. Poulantzas'ın yeniden düzenlemeden kastettiği şey: (a) ittifak içindeki güçler dengesindeki değişiklik, ittifaka katılan güçlerin göreceli ağırlıklarının yeniden dağılımı, (b) yeni bir egemen sınıf fraksiyonunun (tekelci büyük sermaye) kuruluşu (Poulantzas, 1974: 72).

Bir toplumsal formasyondaki egemen ideolojinin bunalımı egemen sınıfın ideolojisinde ortaya çıkan bunalım anlamına gelir. Bir toplumsal formasyonun gerçek anlamda birliğini ve tutunumunu sağlayan şey, egemen sınıfın ideolojisidir (Poulantzas, 2014: 46). Egemen sınıf ideolojisinin işlevi, ezilen sınıfların bağımlılık ve siyasal itaatlerini sağlamaktır. Bu egemen ideoloji bunalımının dışında kalan “genelleşmiş” bir ideoloji bunalımından da bahsedilebilir. Bir toplumsal formasyonda bir tek egemen ideoloji bulunmaz, ideolojik “alt-bütünler” de mevcuttur. Bu ideolojik alt-bütünler, egemen sınıf dışındaki sınıfların (işçi sınıfı ideolojisi ve küçük burjuva ideoloji) ideolojileri içinde baskın duruma gelmesiyle ortaya çıkarlar. Egemen sınıfın ideolojisi bir toplumsal formasyonun bütününde etkin biçimde egemen durumda ise bunun anlamı, ideolojik alt-bütlere özgü ideolojileri özümsemiş olmalarıdır. Olağan toplumsal koşullar altında bulunan “egemen sınıf ideolojisi”, “işçi sınıfı ideolojisi” ideolojik alt-bütünü, bu alt-bütünü ideolojisini özümsemekle egemen duruma gelir. Örneğin, Sendikalizm ideolojisi, burjuva ideolojisi olmadığı halde, işçi sınıfı ideolojisi içinde burjuva ideolojisi görünümünü alabilir. Şöyle ki, sendikal hareket siyasi mücadelesini emeğin piyasa şartlarına uygun makul bir şekilde pazarlık edilmesi yönünde politikalar geliştirmesi burjuva ideolojisinin “işçi sınıfı ideolojisi” “ideolojik alt-bütün” üzerinde kurduğu egemenlik biçimini gösterir.

Bu açıklamalardan her egemen ideoloji bunalımının, bir toplumsal formasyonun ideolojik evreninin bütününe etkilediği sonucuna ulaşabiliriz. Ne var ki, egemen ideoloji bunalımının toplumun ideolojik evrenini etkileme biçimi her zaman aynı derecede olmaz. Egemen toplumsal gücün ideolojisinde, karşı toplumsal gücün ideolojisinin toplum içinde öne geçmesine elverişli bir bunalım ortaya çıkabilir. Hatta devrimden önce karşı toplumsal gücün ideolojisi göreceli bir biçimde egemen gücün ideolojisinin yerini alabilir. Örneğin, 1789 Fransız Devrimi'nden önce burjuvazi ideolojisinin toplum içinde bir güç haline gelmesi. Genelleşmiş ideolojik bunalımla da karşı karşıya kalınabilir. Bir başka ifadeyle, farklı nedenlere dayalı olarak hem egemen durumdaki sınıfın ideolojisinde, hem de temel toplumsal güç olan ezilen sınıfların ideolojisinde aynı anda ortaya çıkan

ideolojik bunalım genelleşmiş bir ideolojik bunalıma yol açar. Faşizm döneminde ortaya çıkan egemen sınıfın ideolojik bunalımını karakterize eden özgül nitelik genelleşmiş bir ideolojik bunalıma uygun düşer.

Poulantzas'a göre, faşizm egemen ideoloji bunalımının özel bir türüdür. Faşizm koşullarında bu tür bunalım egemen ideolojinin yalnız öteki sınıflar üzerindeki etkisini değil, burjuvazinin ve ittifaklarının kendi ideolojisiyle olan ilişkilerini de etkiler (1974: 76-77). Böylece, egemen ideoloji bunalımı bloku oluşturan tüm sınıfları sarar. Egemen sınıflar varoluş koşulları ile olan bağlarını artık mevcut koşullar altında sürdüremez hale gelir. Başka bir deyişle, egemen sınıfın işlevi, tüm sınıflar için yetersiz hale gelir. Bu durum, temsil eden ile temsil edilen arasındaki kopukluğa yol açar; ki bu, siyasi partilerin örgütsel iflası anlamına gelir. İktidar bloğunu oluşturan hegemonik sınıf egemenliğini sürdüremez hale gelmesinin en önemli sonucu, burjuvazinin siyasal temsilcileri ile onun ideolojik temsilcileri (aydınlar) arasında kurulan temsil bağının kopmasıdır. Böylece, burjuvazinin resmi siyasal temsilcileri ile ideolojik sözcülerinin (aydınlar) faşizmi doğrudan veya dolaylı olarak savunmaya başlarlar (1974: 77).

Temsil eden ile temsil edilen arasındaki ilişkinin kopması temsil ilişkisini tüm yönleriyle etkilemiştir. Faşistleşme sürecinin başlangıcında egemen sınıflar ile devlet aygıtları arasında kurulan ilişkilerin demokratik parlamenter sisteme dayalı yöntemler aracılığıyla sürdürülemiyor olmasının iki önemli sonucu vardır. Birincisi, faşist partiyi oluşturan çekirdeğin daha militarist güçlere dayandırılarak yeniden düzenlenmiş olmasıdır. Böylece, faşist partiler siyasal açıdan yeniden düzenlenerek çekirdeğini özel milis güçlerin oluşturduğu ve baskı grupları ile yarı resmi şebekelere dayalı olarak yeniden örgütlendiği, farklı biçimler altında ortaya çıkarlar (Poulantzas, 1974: 74). Bourderon'un belirttiği gibi, paramiliter ve militer kuruluşlar faşist partilerin ayırt edici özsel niteliğini meydana getirir (1989: 138). İkincisi, devlet aygıtının rolünün genişlemiş olmasıdır. Böylece, "biçimsel hükümet" in devre dışı kalmasına ve mevcut hukuki sistemin yıkılması sonucu "gerçek iktidar" ın parlamentodan devlet aygıtlarında yer alan kliklere doğru aktarılmasına yol açar. Yasama ve yürütme organları arasında ilişkilerinde yaşanan dönüşüm parlamenter sistemin egemen olduğu devletten yürütmenin egemen olduğu güçlü bir devlete doğru geçişte kendini gösterir (1974: 74-75).

Tüm faşistleşme süreci boyunca ve faşizmin iktidarı sonrasında faşist parti ve faşist devlet karakteristik olarak hem iktidar bloğunu oluşturan egemen sınıflara karşı, hem de hegemonyasını kurduğu büyük burjuvazinin tekelleri fraksiyonuna karşı "görece özerk" bir yapıya bürünür. Jelev, devlet ve faşist parti arasındaki ilişki hususunda Poulantzas'dan farklı bir şekilde düşünür. Jelev, faşist parti

üyelerinin devlet aygıtına sızmasını, devlet görevlileri gibi maaş almalarını, devlet aygıtlarını denetlemeleri; devlet ve parti merkez gücünün aynı kişiler elinde olmasını, birbirine benzeyen devlet ve parti kollarının birleşmesini, parti ve devlet bütünleşmesinin evrensel bir göstergesi (1994: 81-82) olduğunu düşünür. Poulantzas'a göre, faşist partinin ve faşist devletin görece özerklik kazanmasının iki nedeni vardır: (a) İktidar bloğunu yeniden örgütlemesi ve tekelci büyük sermaye fraksiyonunun hegemonyasının kurulması, (b) iktidar bloğunu oluşturan egemen sınıflar ile blok dışında kalan ezilen sınıflar arasında ortaya çıkan çelişkilerin düzenlenmesi (Poulantzas, 1974: 86). Böylece, hem iktidar bloğu içindeki egemen sınıflar arasındaki çelişkilerin, hem de iktidar bloğu ile blok dışındaki ezilen sınıflar arasında ortaya çıkan çelişkilerin, görece özerklik alanı olağanüstü toplumsal koşullar altında daha da genişlemiş olan faşist devletin tüm sınıflar karşısında kazandığı tarafsızlık görünümü sayesinde gerçekleşir.

Kısacası, faşizmin iktidarında devlet, tekelci sermayenin siyasal ve ekonomik çıkarlarına uygun düzenlemeleri diğer sosyal sınıflar karşısında kazandığı görece özerliği sayesinde yerine getirir. Devletin kazandığı bu görece özerklik onun sınıflar karşısındaki tarafsızlık görünümüne büyük katkı sağlar. Devletin bu tarafsızlık görünümü de farklı sosyal sınıfların kendilerini devletle özdeşleştirmesini kolaylaştırır. Bu durum, küçük burjuva sınıf pratiğinde çok belirgindir.

2.2. İşçi Sınıfının İdeolojisinin Etkisizleştirilmesi

Poulantzas'a göre, eşit olmayan güçler dengesinin oluşturduğu stabilizasyon döneminin öyle bir dönüm noktası vardır ki, faşistleşme sürecine denk düşer. Bu süreç burjuvazinin "saldırıya" işçi sınıfının "savunmaya" geçtiği bir dönemdir. İşçi sınıfı siyasal hedeflerine ulaşmadaki başarısızlıklarına rağmen yine de iktisadi ve siyasi alanlarda bazı kazanımlar elde etmeyi başarır. İşçi sınıfının sınırlı düzeyde elde ettiği bu kazanımları faşistleşme sürecinin ilk dönemlerine kadar ortadan kaldırılamaz, ancak burjuvazinin hegemonya bunalımının artması sonucu artık kabul edilemez hale gelir. İşçi sınıfının ekonomik ve siyasi alanlarda elde ettiği kazanımların ortaya çıkardığı "güçler dengesi" burjuvazi lehine değişimi zorunlu hale getirir. Verili güç ilişkilerinde yaşanan her değişim karşıt sınıfların işgal ettikleri yerlerin yeniden düzenlenmesini ve dağılımını gerekli kılar. Poulantzas'a göre, burjuvazinin işçi sınıfına karşı izlediği temel strateji şudur: Sınıflar arasındaki mevcut güç dengesini değiştirmek ve bu güç dengesinde meydana gelen değişimden sonra karşı saldırıya geçmek. O'na göre, burjuvazinin işçi sınıfına karşı böyle bir strateji uygulamadaki amacı, (1) sınıf mücadelesinin gerçek alanını gizlemek, (2) işçi sınıfını oyalamak, (3) kendini

güçlü hissettiği yerde savaşa başlamak. Saldırının amacı ise, (a) işçi sınıfının örgütlü yapısını parçalamak, (b) işçi sınıfı üzerindeki sömürüyü artırmak, (c) işçi sınıfının iktisadi ve siyasi düzeylerdeki kazanımlarını yok etmek (1974: 141) şeklinde özetlenebilir.

Faşistleşme süreci boyunca işçi sınıfının ideolojik bunalımının aldığı farklı biçimler devrimci örgütlerin yapısında bazı bunalımlara yol açar. Poulantzas'a göre, işçi sınıfının ideolojik açıdan ortaya çıkardığı bunalım biçimlerinin yarattığı en önemli sonuç: Parti aygıtı ile işçi sınıfı arasındaki ideolojik bağın kopması ve ortaya çıkan temsili bunalımın devrimci partilerin bölünmesine yol açmış olmasıdır (1974: 143). Devrimci örgütlerin geniş kitlelere yön veremiyor oluşunun yarattığı ideolojik boşluk, burjuva ve küçük burjuva ideolojisinin büründüğü farklı biçimler tarafından doldurulur. Burjuva ideolojisinin kitleler üzerinde yaratmış olduğu pasifleştirici etki işçi sınıfının ideolojisi üzerinde "sendikalizm" ve "reformizm" görünümü altında ortaya çıkar. İşçi sınıfı ideolojisi üzerinde yaratılan bu edilgen durum, toplumun tüm diğer ezilen kesimlerini de içine alacak bir biçimde genişler. Böylece, başta işçi sınıfı olmak üzere, toplumun ezilen diğer katmanları küçük burjuva ideolojisinin etkisi altında kalarak toplumun sosyalist anlamda bir dönüşümünü gerçekleştirecek devrimci bir güç olmaktan çıkar. Faşizmin farklı sosyal sınıflara hitap eden eklektik ideolojisinin koşullandırdığı faşist demagojinin toplum üzerinde yaratmış olduğu etkili içeriği, işçi sınıfının ideolojisinin içine sızmış olan küçük burjuva ideolojisinin toplumu pasifleştirici rolüne büyük katkı sağlar. Böylece, küçük burjuva ideolojisinin toplum üzerindeki etkisi faşist popülist söylemin yaratmış olduğu etkiyle birleşerek toplumun büyük bir kesimini etkisi altına almayı başarır. Tüm faşistleşme süreci boyunca sosyal demokrat partinin ve sendikalizmin yarattığı ideolojik etki işçi sınıfının ideolojisi içinde hızlı bir şekilde yayılmaya devam eder. Lenin, sendikal hareket içinde "reformizm" ve "anarşizm" adı altında ortaya çıkan farklı siyasi eğilimleri işçi sınıfı ideolojisi içine sızmış küçük burjuva ideolojisinin etkisi olarak nitelendirmiş (1982: 427) olması bu çerçevede kavranmalıdır.

Küçük burjuva ideolojisinin kitle üzerinde yarattığı ideolojik etki farklı görünüşler altında ortaya çıkar: Antikapitalizm. Küçük burjuva ideolojisinin içinde bulunduğu bunalım koşullarında ortaya çıkan antikapitalist ideolojik söylem işçi sınıfı ideolojisi içine sızır ve onu kendi ideolojik etkisi altına almayı başarır. Poulantzas'a göre, küçük burjuva ideolojisini oluşturan çeşitli öğelerin işçi sınıfı ideolojisi içinde ortaya çıkan özgül biçimler kendisini şu şekilde gösterir: Birincisi, işçi sınıfının devrimci örgütü hem kendi siyasal hedeflerini dikkate almaz, hem de kapitalist sistemin varlığını sürdürmek için gerekli olan siyasal baskı mekanizmalarını önemsemez, onun yerine Anarko sendikalizmi ön plana çıkarır.

Bu durumun işçi sınıfı ideolojisi içinde almış olduğu özgül biçim anarşizmdir (1974: 145). Lenin, Poulantzas'dan çok önce, işçi örgütleri içinde partiziz örgüt sloganını ileri süren Anarko-sendikalist harekete karşı çıkmış, bu hareketin devrimci örgütler içinde yayılmasına karşı kararlı ve etkili bir mücadele sürdürülmesi gerekliliğini ısrarla vurgulamıştı (1998: 161). İkincisi, örgütlü mücadelenin kitleleri harekete geçirmesi açısından taşıdığı önemi dikkate almaksızın doğrudan ve kendiliğinden gelişen bir eylemin önemi vurgulanır. Üçüncüsü, çok daha geniş kitlelere dayalı bir siyasal mücadele sürdürmek yerine küçük burjuva kökenli bir azınlığın şiddetine dayalı darbeci-devrimciliğini savunur (1974: 145).

Komintern'de, faşistleşme süreci boyunca sosyal demokrasi hareketinin toplumsal işlevi üzerine geliştirilen belli başlı kuramsal çözümlerinin geliştirildiğini görüyoruz. Bunlar içinde en belirgin olanı Stalin'in "sosyal faşizm" kavramsallaştırmasıdır. Bu tezin en belirgin özelliği sosyal demokrasinin faşizmin bir kanadı olduğu yönündeki düşünceye dayanmasıdır. Poulantzas'a göre, sosyal demokrat hareket, devletim tüm aygıtlarının (baskı aygıtı ve ideolojik aygıtları) faşizm tarafından yeniden örgütlendiği olağanüstü toplumsal koşullar altında burjuva siyasetini sürdürecektir bir işleve sahip olmadığından kendisi de ortadan kalkar. Olağanüstü kriz koşullarının ifade ettiği hegemonya bunalımının neden olduğu toplumsal sorunlar olağan koşullarda geçerli olan demokratik yöntemlerle üstesinden gelinemez hale gelir. Bu olağanüstü koşullar altında, işçi sınıfının örgütlü yapısının tamamıyla ortadan kaldırılması gerekir. Ancak, bunu sosyal demokrat hareket tarafından gerçekleştirilmesi olanaklı değildir. İşçi sınıfına karşı bu görevi; örgütlü yapısı, kitle tabanı ve ideolojik rolü sosyal demokrat partiden tamamıyla farklı olan bir örgütlenme yerine getirir: Faşizm. Poulantzas'ın faşizm ve sosyal demokrasi arasındaki ilişkiye yönelik çıkardığı sonuçlar şöyle özetlenebilir: (1) Faşizm ve sosyal demokrasi hiçbir şekilde birbiriyle bağdaştırılmaz, (2) her iki ideoloji de aynı devlet biçimi içinde aynı yeri işgal edemez, (3) her iki ideolojinin de işçi sınıfı üzerinde yoğunlaşan fiziki baskısı, ideolojik etkisi ve örgütsel biçimleri aynı olamaz (1974: 153).

2.3. Küçük Burjuva İdeolojisinin İşlevi

Poulantzas'a göre, faşist partinin ve iktidardaki faşizmin ikili bir yönü vardır: Fiziksel örgütlü baskı ve ideolojik işlev (1974: 165). Faşizm siyasal kitle hareketi içinde örgütlenirken, baskı ögesi her zaman onun ideolojik işlevinin yönetimi altında varlığını sürdürür. İdeolojinin baskı ögesini tekeline alarak genişleyen toplum üzerinde yarattığı kuşatıcı etkisi faşizm iktidara geldikten sonra da devam eder. Faşist ideoloji içinde varlığını sürdüren küçük burjuva ideolojisine

özgü anti-kapitalist söylemin farklı sosyal sınıflar üzerinde yaratmış olduğu çekici etki sayesinde geniş kesimleri etkisi altına almayı başarır. Olağanüstü toplumsal koşullar altında küçük burjuva ideolojisine özgü anti-kapitalist söylemin faşist ideoloji içinde almış olduğu biçimin dışı vurumu “Korporatizm” şeklinde ortaya çıkar (1974: 165-166).

Faşizm koşullarında “antikapitalist” söylem ile “korporatizm” birlikte ele alındığında Poulantzas’ın yaptığı değerlendirmelerin ne kadar yerinde olduğu görülecektir. Şöyle ki, faşizm, modernleşmenin neden olduğuna inandığı bir dizi toplumsal sorunun üstesinden gelebileceği iddiasında bulunur. Toplumun karşıt gruplar halinde parçalanmasına, bölünmesine, piyasa şartları içinde çabalayan bireyin yabancılaşmasına çare bulmak ister. Bu hedefini mali faaliyetin itici gücü olan “kâr arayışını” kırmaksızın, piyasa ilişkilerinin dayandığı “özel mülkiyeti” ortadan kaldırmaksızın ve “piyasa ekonomisini” yıkmaksızın birey ve toplum arasındaki ilişkilerin doğasını değiştirmeye yönelir (Strenhell, Sznajder ve Asheri, 2012: 18-19). Faşizm koşullarında antikapitalist ifadenin pratikte hiçbir karşılığı olmadığı için söylem düzeyinde kalır. Dolayısıyla faşizm, piyasa ilişkileri tarafından yönetilen kapitalist ekonomiyle desteklenir. İşte faşizm koşullarında sınıflı topluma özgü çelişkilerin aşılamamış olmasından ötürü korporatizm kendi örgütsel pratiğini topluma dayatır.

Korporatist ideoloji, kapitalizme geçiş sürecinde meydana gelen yıkımın olumsuz etkilerini yaşayan ve bu sorunların üstesinden gelemeyen feodal döneme özgü sınıfların, geçmişe dönük özlemlerini gerçekleştirmesi için bir fırsat yaratmış gibi görünür. Poulantzas, Korporatist ideolojinin toplum üzerindeki etkilerini şöyle ifade ediyor: Birincisi, feodal ideolojinin ataerkil niteliğine dayalı kurulan bir mistik topluluk sayesinde kırsal alanda ortaya çıkan sınıf baskısını ve sömürsünü gizlemesi. İkincisi, feodal döneme özgü bir toplumsal dayanışmayı ifade eden lonca örgütlenmesinin farklı biçimler altında ortaya çıkması. Üçüncüsü, işçi sınıfının iktidarı ele geçirme çabası, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması şeklinde bazı antikapitalist söylemlerin korporatist ideoloji altında çarpıtılmış biçimde dile getirilmesi. Dördüncüsü, devletin kurumları arasında geliştirilecek güçlü ilişkiler sayesinde uzlaşının savunulması (1974: 166). Korporasyonların başat duruma gelmesiyle yeni üreticiler sınıfı kendini devletle özdeşleştirmiş olur. Bu nedenle sınıf ile devlet –işçi sınıfı ve burjuva devleti- arasındaki çelişkiler özel mülkiyeti ortadan kaldırmaksızın sözde çözüme kavuşturulur (Strenhell, Sznajder ve Asheri, 2012: 18-19: 254). Böylece, sınıf ayrımını karşıt uçlarda ifadesini bulduğu işçi sınıfı ve burjuvazi ayrımı yerine, herkesin ulusun başarısına katkıda bulunduğu üreticiler olarak düşünülür (Neocleous, 2014: 79). Devletin küçük ticaret ve küçük sanayici yararına kimi müdahaleleri, anti-kapitalist bir söyleme dayanak

oluşturmadığı gibi, tekelci kapitalizme özgü yararlar sağladığı iktisadi verilerle kanıtlanmıştır. Almanya’da ticarete, ulaştırmada, bankacılıkta, sigortacılıkta kapitalist mülkiyet egemen mülkiyet biçimidir (Bettelheim, 1982: 39, 42). Kapitalist mülkiyetin varoluşu, toplumsal ürünün bölüşüm mekanizmasıyla, bir yanda kapitalist gelirlerin, öbür yanda da ücretsiz varoluşuyla belirginleşir. Bu mekanizma varlığını sürdürdükçe, kapitalist mülkiyet de varlığını sürdürür. Almanya’da 1933-38 yılları arasında büyük sermayedarlar kâr oranlarını % 127 artırırken, işçi sınıfının alım gücünde hiçbir değişiklik olmadan kalmıştır (1982: 44). Anti- kapitalist söylemin İtalyan faşizmi içinde de ortaya çıktığını görüyoruz. Kapitalist sınıf çelişkilerini ortadan kaldırmaya dönük geliştirilen “Şirketler Odası”nın farklı sınıfları uzlaştırma girişimi, iş adamları tarafından yönetilip, işçilerin oluşturduğu kısmın ayrı tutulması, karar mekanizmalarından tam olarak dışlanması (Paxton, 2014: 230) nedeniyle çalışan sınıfların lehine bir verimlilik sağlamamıştır.

Küçük burjuva ideolojik alt-bütünü, kendi özgül sınıf durumunda, egemen burjuva ideolojisini ve işçi sınıfının ideolojisinin bileşenlerini oluşturan çeşitli öğeleri kendi özgül ideolojisine eklemeler. Küçük burjuvazinin sınıfsal konumlanışı itibariyle, işçi sınıfı ve egemen sınıftan ödünç aldığı çeşitli ideolojik öğeleri kendi özelemlerine cevap verecek bir biçimde dışa vurur. Küçük burjuvazi her ne kadar kapitalizmin temel sınıflarının ideolojik etkilerini kendi ideolojisi içinde saklıyor olsa da, bu sınıflara karşı bazı çekinceleri yok değildir. Küçük burjuvazinin bu çekincelerinin başında büyük burjuvazinin sahip olduğu ekonomik güç karşısında ezilmesi ile proleterleşme korkusu gelir. Tekelci burjuvazinin artan ideolojik ve ekonomik baskısı altında ezilen küçük burjuvazi ideolojik düzeyde bazı tepkiler verir. Bu tepkiler antikapitalist bir söylem temelinde gelişir. Ancak, büyük tekel karşıtlığı, fırsat eşitliği ve rekabete karşı olma şeklindeki ideolojik söylemler son çözümlemede statükonun korunmasına yönelik bir siyasetin geliştirilmesine hizmet eder. (a) Küçük burjuvazi, büyük burjuvazinin ekonomik baskısı altında eziliyor olsa da, onun ideolojisinin çekiciliği karşısında yenik düşer. Bunun nedeni burjuvazinin dünya görüşünün içeriğinden kaynaklanır. Dolayısıyla, küçük burjuva bireyciliğinin yükselmesi mevcut düzeni değiştirmeksizin, eski elitlerin yerine kendi içinden çıkardığı yeni elitlerin alması gerekliliğini dayatır. (b) Devletin, küçük burjuvazinin ekonomik alandaki tecrit edilmişliği ve kapitalizmin temel sınıflarıyla olan çatışkısı yüzünden, devletin sınıflar üstü bir siyasi uğrak olduğu yönündeki ideolojik algının gelişmesine yol açar. Böylece, burjuvazinin sahip olduğu ekonomik gücün ağır baskısını üzerinde hisseden küçük burjuvazi, kendini devletle özdeşleştirir. Devleti kendi devleti kendisini de devletin direği olarak görür (Poulantzas, 1974: 242).

Yeni küçük (*petty*) burjuvazi de tıpkı klasik küçük burjuva ideolojisinde olduğu üzere ekonomik alandaki yalıtılmışlığın bir sonucu olarak kendini devletle özdeş olarak görür. Ancak, devletle kendini özdeş olarak görme eğilimi üretici olmayan ücretlilerde çok daha belirgindir. Çünkü, devlet aygıtları kendine özgü iç ideolojiler ürettiklerinden bu aygıtlarda çalışanlar da iç ideolojik etkilere maruz kalırlar. Ekonomik alanda tecrit edilmişliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan devletin sınıflar üstü ve tarafsız olduğu yönündeki ideolojik algısı, devlet aygıtlarında üretilen iç ideolojilerin yarattığı etkilerle birleşerek devlete tapma noktasına kadar uzanan bir yolu aralar. Devlet aygıtlarını karakterize eden bürokratik ve hiyerarşik yapı da devleti bir kült (*cult*) haline getiren faşist ideolojinin gelişmesi için uygun bir zemin yaratır.

Poulantzas'a göre, küçük burjuvazinin ideolojik düzeyde yarattığı ortak etkiler yanında siyasal düzeyde yarattığı ortak etkiler söz konusudur. Birincisi, uzun süre varlığını sürdürebilecekleri özgül bir siyasi parti kurmaları mümkün olmaması. İkincisi, devletin burjuvazinin sınıfsal çıkarlarından ayrı bir uğrak olarak düşünüp, onu sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak olduğu algısının gelişmesine ve devlete verilen siyasal desteğin sürekli olmasına yol açması. Üçüncüsü, siyasal ve ideolojik düzeylerde yaratılan ortak etkilerin olağan toplumsal koşullarda olduğu kadar olağan üstü toplumsal koşullarda da aynı işlevi görmesi. Dördüncüsü, küçük burjuvaziye oluşturan grupların ekonomik düzeyde farklı konumlanışlarına karşın siyasal ve ideolojik düzeylerde yaratmış oldukları ortak etkiler nedeniyle bir sınıf olarak ele alınmalarına engel oluşturmaması ve bu çerçevede sınıf mücadelesinin değişen konjonktürü altında bazen proletaryaya bazen de burjuvazinin yanında yer alması (1974: 243).

Faşist parti hiçbir siyasi partinin yapamadığını yaparak verdiği siyasal destek ve sunduğu örgütsel olanaklar sayesinde küçük burjuvaziye bir toplumsal güç haline getirmeyi başarır. Ancak, küçük burjuvazinin faşist parti çatısı altında örgütlenmesi, burjuvaziyle aralarındaki ekonomik ve siyasal çıkarların mutlak olarak örtüştüğü anlamına gelmez. Büyük burjuvazi, faşist partinin çatısı altında kurulan bu çelişkili sınıf ittifakı içinde görece özerk bir yapıya sahiptir. Küçük burjuvazi ve büyük burjuvazi arasında kurulan bu çelişkili ittifak, tüm faşistleşme süreci boyunca siyasal mücadeleye yansiyacak şekilde kendini gösterir. Faşist partinin sahip olduğu eklektik ideoloji, küçük burjuvazi ve büyük burjuvazi arasındaki sınıf ittifakının kurulmasında ve bu partinin kitleleşmesinde büyük avantajlar sağlar. Küçük burjuvazi ve burjuvazi arasında oluşturulan çelişkili sınıf ittifakı, küçük burjuvazinin güçlü devletle somutlaşan iktidar fetişizmi sayesinde kalıcı hale gelir. Böylece, küçük burjuvazinin büyük sermayenin çıkarlarına olan bağlılığı temelinde şekillenen çelişkili sınıf ittifakı, kendini açığa vermeyecek bir

şekilde faşist devlet biçimi altında sürüp gider. Poulantzas, genelleşmiş ideolojik bunalımın küçük burjuvazinin tepkisiyle birleşmesinin ortaya çıkardığı sonuçları şöyle ifade ediyor: Birincisi, ne anlama geldiği tam olarak belirsiz bir antikapitalist söylem örtük bir biçimde yükselişe geçer. İkincisi, küçük burjuvazi, işçi sınıfının ideolojik düzeydeki parçalanmışlığını avantaja dönüştürerek onu kendi ideolojisinin bileşenlerine ekler. Üçüncüsü, burjuva ideolojisinin bileşenlerini oluşturan farklı öğeler küçük burjuvazinin özelemlerine cevap verecek bir biçimde yükselişe geçer (1974: 251).

Faşizmin iktidara gelmesiyle birlikte küçük burjuva ideolojik alt-bütünü kendini yenileyerek egemen burjuva ideolojisinin yerini almaya başlar. Böylece, egemen sınıf olarak tekelci burjuvazi hem kendisi, hem de işçi sınıfı için üstlendiği ideolojik ve siyasi rolü, küçük burjuvazi üzerinden yerine getirir (Poulantzas, 1974: 252). Olağan toplumsal koşullar altında büyük sermayeye özgü emperyalist ideolojinin hedefleri ile küçük burjuvazinin sosyal devlet vurgusu çelişkili bir durum alırken; olağanüstü toplumsal koşullar altında küçük burjuva ideolojisinin iktidar fetişizmi, güçlü devlet, saldırganlık, milliyetçilik, lidere tapınma, korporatizm, otoriterizm şeklinde ortaya çıkması büyük sermayenin emperyalist ideolojik söylemiyle örtüşür. Poulantzas'ın pek haklı olarak vurguladığı gibi, olağanüstü toplumsal koşullar altında isyan durumunda bulunan küçük burjuvazinin ideolojisi ile büyük sermayenin emperyalist ideolojik söylemi arasındaki ortak özellik, faşist devletin üstlendiği ideolojik rolde kendini açığa vurur (1974: 253).

2.4. Köylü Sınıfı

Faşist ideolojinin, kapitalizmin tehdit ettiği kent küçük burjuvazisinin farklı katmanlarına çekici geldiği çoğu defa vurgulanan bir gerçektir. Almanya'da kırsal alandaki tutuculuğa kentsel bir taban hazırlama yönündeki çabalar Nazilerden çok önceleri başlayan bir eğilim olmuştur. Özellikle de Alman aristokratlarının kendi denetiminde bulunmayan küçük çiftlik bölgelerinin desteğini kazanmak amacıyla kurdukları "Tarımcılar Birliği" Nazi öğretisi için önemli bir dayanak noktası oluşturmuştur (Moore, 2003: 519). Faşistleşme süreci ve faşizm dönemleri tarımın bütününe etkileyen iktisadi bunalıma uygun düşer. Tekelci kapitalizmin egemenliği altında süren temsil ilişkisinin temelden etkilenmesi sonucu yoksul köylülük ve tarım emekçileri üzerinde siyasal ve ideolojik düzeyde derin etkiler yaratır. Başta yoksul köylülük ve tarım işçileri olmak üzere kırsal alanda yer alan diğer yoksul sınıfların¹ bir kısmı sosyal demokrat ile komünist partilere

¹ Küçük toprak sahipleri ve kiracılar.

yönelmişse de, bu partiler kırsal alandaki yoksul kesimleri kucaklayacak politikalar geliştirememiş olmalarından ötürü kırsal alanda dayandığı tabanı kaybedilmesine yol açmıştır (Poulantzas, 1974: 278).

Kapitalist toplumlarda yer alan köylü sınıfları kendine özgü sınıf ideolojileri yoktur.² Dolayısıyla, kırsal alanda yer alan bu sınıflar kapitalizmin iki temel sınıfını oluşturan işçi sınıfı ve burjuvaziye ait ideolojilere eğilim gösterip onları kendi yaşam koşullarına adapte etmeye çalışırlar. Tarım proletaryası daha çok işçi sınıfının ideolojisine yatkın eğilim gösterirken; küçük mülkiyet sahibi ve küçük çiftçi küçük burjuva ideolojisine eğilimlidir. Orta köylülük, kent küçük burjuvazisi ile zengin köylülüğün ideolojilerine yönelir (Poulantzas, 1974: 279). Kırsal alanda yer alan geniş halk sınıflarının kendine özgü ideolojilerinin olmaması ve tarım ile sanayi arasında yaşanan çelişkiler nedeniyle büyük toprak sahiplerinin ideolojik etkilerine maruz kalırlar. Büyük toprak mülkiyetinin ideolojik etkisi kırsaldaki halk kesimleri üzerinde özgül biçimler altında ortaya çıkar. Kırsal alanda yer alan egemen sınıflar geniş köylü katmanlarını ideolojik etkisi altına alarak onları sanayi ve kentlere karşı ortak mücadelede birleştirir (1974: 280). Ancak, kırsal alanda yer alan mülk sahiplerinin halk kesimleri üzerinde yarattığı ideolojik etkisinin çeşitli yönleriyle ele alınması gerekir. Kapitalizme geçişte burjuvazi ile aristokrasi arasında yaşanan çelişkide ifadesini bulan feodal döneme özgü ideolojik söylemler, vaktiyle gelişmekte olan burjuva ideolojisine karşı kullanılmıştı. Anakronikleşmiş bir dönemin geleneklerini ifade eden simgeler, imgeler ve çeşitli temalar kapitalizmin egemen olduğu modern toplumsal koşullar altında yeniden önem kazanmaya başlar. Böylece, büyük toprak sahipleri kırsal kesimde ideolojik bütünlüğünden yoksun bulunan halk sınıflarını etkisi altına almayı başarır. Bu da faşist ideolojinin kırsalda yer alan geniş halk kesimleri üzerindeki etkisini genişletebilmesi için uygun bir zemin yaratır (Poulantzas, 1974: 280-281).

Kır proletaryası ve kent proletaryası isyan durumunda bulunan kent küçük burjuvazisinin ideolojik etkisi altında kalır. Kır proletaryası kent küçük burjuvazisinin etkisine diğer sosyal sınıflardan çok daha fazla açıktır. Dolayısıyla, kent küçük burjuva ideolojisinin kırsal alanda aldığı özel biçim ile büyük toprak sahiplerinin dayanışma ve toprağa bağlılık gibi feodal döneme özgü ideolojik temaların faşizme özgü ideolojik öğelerle örtüşmesi halkın sömürülmesine imkân sağlar. Ayrıca, faşist ideolojinin bileşenlerinden birini oluşturan korporatif örgütlenme de kırsal alandaki sömürüye işlevsel bir nitelik kazandırır. Feodal toplumsal örgütlenmeye özgü kan bağı, toprağa bağlılık, kişisel sadakat şeklindeki

---

² Büyük toprak sahiplerinin fraksiyonları hariç.

temalar, faşist ideolojinin çeşitli bileşenleri içinde yer alarak, kırsaldaki halk kesimleri üzerinde etkili olma yönünde büyük fırsat sağlar. Poulantzas'a göre, kırsal faşizmin özgüllüğü küçük burjuva ideolojisi ile feodal ideolojisinin kalıntılarını bu şekilde birleştirip kaynaşmasında saklıdır. Moore'un vurguladığı gibi, özgür insanın özgür toprağı biçiminde idealize edilmiş romantik köylü imgesi Nazi hareketi için her geçen gün daha da önem kazanır. Toprağın bir geçim aracı olmanın ötesinde ona bağlılığı ve vatan denilen şeyin duygusal yüklemelerini taşıyan bir nesne olması Nazi politikalarıyla büyük uyum içindedir (2003: 520-522). Ancak, tekelci kapitalizmin ideolojik etkisinin çok daha belirgin olduğu kent faşizmi, kır faşizminden bazı noktalarda ayrılır. Kır faşizminin özgüllüğü kent küçük burjuvazinin kırsalda aldığı özgül biçimler ile feodal ideolojiye özgü düşüncelerin birleşiminden oluşurken; kent faşizmi ise, tekelci kapitalizmin özelliklerini yansıtır. Faşist hareket, kırsal alanda yer alan halk kesimlerinden büyük ölçüde destek almış olmasına rağmen, Onların faşist partiler içinde taşıdığı siyasal etki her zaman ikinci planda kalmıştır. İtalya'da faşizmin iktidarından sonra Almanya'daki Nazi iktidarına kadar olan süreç içinde Avrupa'nın çeşitli yerlerinde farklı faşist hareketler ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerden Macaristan, Romanya, Avusturya ve Finlandiya'daki faşist hareketler büyük ölçüde kırsal kesime dayalı olarak gelişmiş olsa da (Nolte, 1980: 67-71), Faşizm, Poulantzas'ın iddia ettiği üzere, özünde kentsel bir olgudur (1974: 280).

Kırsal alandaki sınıf mücadelesi iki önemli çelişkiye dayanır: (a) Toprak mülkiyeti ile kırsal alandaki halk sınıfları arasındaki baş çelişki, (b) tarım sektörü ile tekelci kapitalizm arasındaki çelişki. Faşizm kırsal alanda yaşanan bu çelişkiyi bir avantaja dönüştürerek kendini güçlendirmeye çalışır. Kırsal alanda faşizmin güçlenmesi, köy küçük burjuvazisinin büyük toprak sahiplerine olan tepkisinden çok, tarım sektöründe yaşanan kapitalistleşmenin geniş halk kesimleri üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etkilerin bir sonucudur. Kırsal alanda antikapitalist vurgunun çekiciliği bu nedenle önemlidir. Dolayısıyla, faşist ideoloji ikinci çelişkiye dayanarak birinci çelişkiyi maskeler (Poulantzas, 1974: 281). Faşist ideoloji köylünün birliği, toprağa bağlı topluluk şeklindeki feodal döneme özgü mitosları canlandırarak kentlerde ve kırsal alanda yer alan halk sınıfları arasındaki dayanışmayı ortadan kaldırır (1974: 282). Böylece, faşizm, biryandan ikinci çelişkiyi muhafaza ederek, kır ve kentte yer alan halk sınıfları arasındaki dayanışmanın oluşmasını engeller, diğer taraftan da feodal topluma özgü mitosları kullanarak kırlardaki temel çelişkiyi maskeleyi ve kendini tüm kırsal nüfusun koruyucusu biçiminde sunmayı başarır.

Faşizm son çözümlemede kentlerde tekelci kapitalizmi, kırlarda büyük mülkiyeti temsil ediyor oluşu kırsal alanda gelişmekte olan kapitalistleşmenin bir

sonucudur. Kapitalistleşmenin kent dışı alana doğru genişlemesi küçük mülkiyetin başlangıçta sömürülmesine zamanla da mülksüzleşmesine yol açar. Faşizme özgü uygulamaların en önemli iki sonucu küçük mülkiyetin ortadan kaldırılmasına koşut olarak, kapitalizmin kırsal alana doğru genişleme fırsatını bulmuş olması ile yoksul köylülüğün yerini alan orta zengin toprak sahiplerinin faşizmin siyasal ve ideolojik hedefleri için sağlam bir toplumsal taban yaratmış olmasıdır (Poulantzas, 1974: 284).

Sonuç

Komintern'in kongre ve oturumlarında, Almanya ve İtalya özelinde ortaya çıkan faşizmin yükselişinin nedenlerini, nasıl iktidar olduğunu, sınıf karakterini ve faşizmin kitlelere neden çekici geldiği şeklindeki birçok soruya Marksist dünya görüşü içinden bir yanıt aranmış, sınırlı düzeyde de olsa bazı tespitlerde bulunulmuştur. Komintern çatısı altında faşizm üzerine yapılan tespitler şu şekilde özetlenebilir: (a) Faşizm, sosyal demokrat partilerin kendisini reformist çizgiden ayır(a)maması sonucu gerçek bir devrimci parti haline gelememiş ve emperyalist savaş sonrasında siyasal, sosyal ve ekonomik koşulların ortaya çıkardığı yıkımın devrimci bir durum yaratmış olmasına rağmen, işçi sınıfını örgütleyip devrimci bir irade yaratamamış olmasının bir sonucu olarak gelişmiştir. (b) Faşizm, işçi sınıfının yükselen devrimci taleplerine karşı burjuvazinin başvurduğu bir terör faaliyetidir. (c) Komünist partilerin –“proletarya devriminin” ve “proletarya diktatörlüğünün” vurgulanması ön koşuluyla- kısmi güncel taleplerin savunulması ve sosyal demokrasinin ihanetinin pratikte gösterilmesi yoluyla esasen “alttan” kurulacak bir “birleşik cephe”nin oluşturulmasının taktik önemi vurgulanmış, ancak sosyal demokrat hareketler tarafından yeterince dikkate alınmaması sonucu faşizme karşı mücadelede istenilen siyasal hedeflere ulaşılamamıştır. (d) Faşizm, büyük burjuvazinin tutucu kesimlerinin ekonomik çıkarlarını gerçekleştirme temelinde burjuva alt orta katmanlarının harekete geçirilmesi ve örgütlenmesidir. (e) Sosyal demokrasinin faşizmin bir kanadı haline geldiği görüşü savunulup, bu görüş daha sonra sosyal faşizm teziyle birlikte daha da geliştirilmiştir. (f) Faşizm, finans kapitalin en gerici, en şoven ve en emperyalist unsurlarının açık terörist diktatörlüğü görüşü kabul edilmiştir.

Genel olarak sosyalizmin geleceği üzerine özeldense faşizmin tanımına ilişkin yürütülen Troçki'nin başını çektiği temel tartışma konuları, Komintern sonrasında da Stalin ile arasında devam etmiştir. Troçki'ye göre, faşizmin yükselişinin iki nedeni vardı: (a) çok ciddi toplumsal kriz, (b) proletaryanın zayıflığı. Proletaryanın zayıflığının da kendi içinde iki nedeni vardı: Alman Sosyal Demokrasi'nin kapitalizmin bir ajanı olarak işçi sınıfı içindeki etkisi ve Alman

Komünist Partisi'nin işçi sınıfını birleştirmedeki başarısızlığı. O'nun düşüncesine belli noktalarda yakın olan Thallheimer, Bauer ve Tasca, faşizmin yükselişine neden olan toplumsal bunalımı eşit güçler arasındaki bir dengeye bağlı olarak açıklamışlardır. Poulantzas ise, faşizmin yükselişine neden olan siyasi bunalımı, eşit güçler arasında ortaya çıkan bir denge şeklinde değil, eşit olmayan güçler arasında ortaya çıkan bir dengenin sonucu olarak tanımlamıştır.

Poulantzas'a göre, nasıl Rusya'da sosyalist bir devrimin başarısı sanayileşmemiş bir ülkenin emperyalist zincirdeki en zayıf halkayı oluşturmasıyla açıklanıyorsa, Komintern'de yürütülen tartışmalarda da faşizmin başarısı veya başarısızlığı ekonominin ulaştığı gelişmişlik düzeyi ile ilişkilendirmiştir. O'na göre, Komintern'de faşizme yönelik yapılan ilk tespitler ekonomin gelişmişlik düzeyi ile olgular arasında doğrudan bir ilişkinin kurulmasıyla sınırlıydı. İtalya'da faşizmin iktidarı sanayinin henüz kapitalizmin daha ileri aşamasında olduğu ülkelerdeki gelişmişlik düzeyine ulaşmadığı, yarı tarıma dayalı ilişkilerin hâkim olduğu bir ülkede başarılı olmuştu. Kapitalist gelişme süreci içinde sanayisini daha ileri gelişme düzeyine ulaştırmış olan Almanya'da ise, faşizmin iktidara gelmesi mümkün değildi. Faşizm İtalya'dan sonra Almanya'da da iktidar olunca Komintern'de tersi yönde düşünceler geliştirilmeye başlandı. Bu defa da faşizmin iktidara geliş nedenleri, önceki düşünceden farklı olarak, sanayi alanındaki gelişmişlik düzeyiyle açıklandı. Böylece, kapitalizm, toplumsal-iktisadi yapının doğrusal bir çizgide ilerlemesi sonucu kaçınılmaz olarak çöküşe giden sürece yol açacaktı. İşte faşizmin yükselişi de kapitalizmin bu kaçınılmaz bir biçimde gelişen çöküş anına bir cevap olarak ortaya çıkmıştı.

Poulantzas'ın faşizm çözümlemesi Komintern'de yapılan değerlendirmelerin bir eleştirisi üzerinden gelişir. O'na göre, Komintern'de yapılan faşizm değerlendirmeleri ekonomizm temelli olup, sınıf savaşımının ideolojik ve siyasi düzeylerde ortaya çıkan etkileri hakkında yeteri kadar durulmamıştır. O'na göre, faşizm emperyalizm çağının bir gerçeğidir. Ancak, emperyalizm olgusu verili toplumsal formasyonu oluşturan "siyasi", "ideolojik" ve "ekonomik" düzeylerin son kertede ekonomik düzey tarafından belirlenen- özgül bir şekilde eklemlendiği bütün olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, sınıf mücadelesini esas alan bir faşizm çözümlemesi salt ekonomik düzeyin neden olduğu etkiler üzerinden değil, siyasi ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan etkilerden hareketle yapılmalıdır.

Poulantzas'a göre, faşizm, küçük burjuva radikalizminin örgütlülüğünde tekeli burjuvazinin mali fraksiyonunun siyasi iktidarına uygun düşmektedir.

Poulantzas'a göre, faşizm genelleşmiş hegemonik bunalıma uygun düşer.

Hegemonik bunalım, iktidar bloku içindeki egemen sınıf ile blok dışındaki sınıfların ideolojilerinde aynı anda, ama farklı gerekçelere dayalı ortaya çıkan bir bunalımdır. Bu bunalıma neden olan şey siyasal temsil krizinin ortaya çıkmasıdır.

Poulantzas'a göre, faşizmin iktidarı olağanüstü devlet biçimine uygun düşmektedir. Olağanüstü toplumsal koşullar altında devlet, tüm sınıflar karşısında özerklik alanı genişleyerek "görece özerk" bir görünüme kavuşup, tarafsızlık görünümünü altında siyasal hedeflerini gerçekleştirir. Devletin tarafsızlık görünümü başta küçük burjuvazi olmak üzere kendisini devletle özdeş haline getirmesiyle sonuçlanır.

Poulantzas'a göre, faşistleşme süreci boyunca işçi sınıfının ideolojik bunalımının aldığı farklı biçimler devrimci örgütlerin yapısında bazı bunalımlara yol açar. İşçi sınıfının ideolojik açıdan ortaya çıkardığı bunalım biçimlerinin yarattığı en önemli sonuç: Parti aygıtı ile işçi sınıfı arasındaki ideolojik bağın kopması ve ortaya çıkan temsili bunalımın devrimci partilerin bölünmesine yol açmış olmasıdır.

Poulantzas'a göre faşizm, devletin ideolojik aygıtlarını ve baskı aygıtını yeniden örgütleyerek, olağan toplumsal koşullar altındaki sosyal demokrat hareketin kurumsal işlevini geçersiz kılar ve onu ortadan kaldırır.

Poulantzas'a göre, olağanüstü toplumsal koşullar altında küçük burjuva ideolojisine özgü anti-kapitalist söylemin faşist ideoloji içinde almış olduğu biçimin dışı vurumu "korporatizm" şeklinde ortaya çıkar. Antikapitalist söylemde ifadesini bulan korporatizm, emek-sermaye çelişmesini sözde çözüme kavuşturulmasında önemli bir işlev görür.

Poulantzas'a göre, faşizm, son çözümlemede kentlerde tekelleri kapitalizmi, kırlarda büyük mülkiyeti temsil ediyor oluşu kırsal alanda gelişmekte olan kapitalistleşmenin bir sonucudur. Kapitalistleşmenin kent dışı alana doğru genişlemesi küçük mülkiyetin başlangıçta sömürülmesine zamanla da mülksüzleşmesine yol açar. Faşizme özgü uygulamaların en önemli iki sonucu küçük mülkiyetin ortadan kaldırılmasına koşut olarak, kapitalizmin kırsal alana doğru genişleme fırsatını bulmuş olması ile yoksul köylülüğün yerini alan orta zengin toprak sahiplerinin faşizmin siyasal ve ideolojik hedefleri için sağlam bir toplumsal taban yaratmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

Bauer, O. (1999), “Faşizm”, *Faşizm ve Kapitaliz*, çev. Rona Serozan, İstanbul: Sarmal Yayınları.

Bettelheim, Charles (1982), *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Savaş Yayınları.

Bourderon, Roger (1989), *Faşizm, İdeoloji ve Uygulamalar*, çev. Kenan Somer, Ankara: Onur Yayınları.

Claudin, Fernando (1990), *Komintern'den Kominform'a Komünist Enternasyonal'in Bunalımı*, c. 1, çev. Yavuz Alagon, İstanbul: Belge Yayınları.

Carr, E. H. (2010), *Komintern'in Alacakaranlığı 1930-1935*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dimitrov, Georgi (2005), *Faşizme Karşı Birleşik Cephe*, çev. S. Cılızoğlu, A. Özer, İstanbul: Evrensel Yayınları.

Dilber, Orhan (der). (1997), *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal*, C. 1, İstanbul: Maya Yayınları.

Dilber, Orhan (der). (2002), *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal*, C. 2, İstanbul: Maya Yayınları.

Foster, William Z. (2011), *Üç Enternasyonalin Tarihi, 1848'den 1955'e Dünya Sosyalist ve Komünist Hareketleri*, çev. Can Saday, İstanbul: Yazılama Yayınları.

Gramsci, Antonio (1997), *Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cengil, İstanbul: Belge Yayınları.

Jelev, Jelü (1994), *Faşizm Totaliter Devlet*, çev. S. Baklacı, S. Hafızoğlu, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Lukács, Georg (2006a), *Akılın İsyanı*, C. 1, çev. Ayşen Tekşen Kapkın, İstanbul: Payel Yayınları.

Lukâcs, Georg (2006b), *Aklın İsyanı*, C. 2, çev. Ayşen Tekşen Kapkın, İstanbul: Payel Yayınları.

Lenin, V. İ. (1982), *Sendikalar Üzerine*, çev. Şule Unsaldı, İstanbul: Sorun Yayınları.

Lenin, V. İ. (1992), *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreyya, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. İ. (1991), *Komünizmin Çocukluk Hastalığı “Sol” Komünizm*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Lewerenz, E. (1979), *Komünist Enternasyonalde Faşizmin Tahlili*, çev. Yalçın Doğan, Ankara: Sol Yayınları.

Mann, Michael (2015), *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Marx, Karl (1990), *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Macciocchi, M. A. (1979), *Faşizmin Analizi*, çev. Cemal Süreyya, İstanbul: Payel Yayınları.

Moore, Barrington (2003), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Ş. Tekeli, A. Şenel, Ankara: İmge Yayınları.

Nolte, Ernst (1980), *Faşist Hareketler*, çev. Halim İnal, İstanbul: Hür Yayınları.

Neocleous, Mark (2014), *Faşizm*, çev. Doğan Barış Kılıç, Ankara: Nota Bene Yayınları.

Okyayuz, Mehmet (2004), “(Klâsik) Faşizmin Kavramsallaştırılması Üzerine Bir Deneme”, *Doğu Batı*, (30), Aralık, 191-200.

Poulantzas, Nicos (1974), *Fascism and Dictatorship*, çev. Judith White, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (2014), *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Şule Ünsaldı, İstanbul: Epos Yayınları.

Paxton, Robert O. (2014), *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, H. Demir Atay, İstanbul: İletişim Yayınları.

Strenhell, Zeev., M. Senajder ve M. Asheri (2012), *Faşist İdeolojinin Doğuşu*, çev. Şule Çiltaş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Stalin, Joseph (1992), *Seçme Eserler*, C. 6, çev. S. N. Kaya, İ. Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları.

Stalin, Joseph (1993), *Muhalefet Üzerine*, C. 2, çev. İsmail Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları.

Sweezy, Paul (2007), *Kapitalist Gelişme Teorisi*, çev. Gülsüm Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Slater, Phil (1998), *Frankfurt Okulu*, çev. Ahmet Özden, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Sabine, George (2000), *Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi*, çev. Özer Ozonkaya, İstanbul: Cem Yayınları.

Sobolev, Alexander (1979), *Üçüncü Enternasyonal'in Kısa Tarihi*, çev. N. Okman, İstanbul: Bilim Yayınları.

Thalheimer, A. (1999), "Faşizm Üzerine", *Faşizm ve Kapitalizm*, çev. Rona Serozan, İstanbul: Sarmal Yayınları.

Tasca, A. (1999), "Faşizmin Oluşum ve Gelişiminin Genel Şartları", *Faşizm ve Kapitaliz*, çev. Rona Serozan, İstanbul: Sarmal Yayınları.

Troçki, Leon (1993), *Faşizme Karşı Mücadele*, çev. O. Koçak, O. Dilber, İstanbul: Yazın Yayınları.

Troçki, Leon (2000), *Lenin'den Sonra Üçüncü Enternasyonal*, çev. Ufuk Demirsoy, İstanbul: Tarih Bilinci Yayınları.

Weber, Hermann (1979), *III. Enternasyonal 1919-1943*, çev. Ümit Kıvanç, İstanbul: Belge Yayınları.

Yarkin, İsmail (der). (1989), *SBKP(B) XIX. ve SBKP XX. Parti Kongre Kararları*, İstanbul: İnter Yayınları.

Yarkin, İsmail (der). (1991), 3. *Enternasyonal'de Faşizm Üzerine Tartışmalar*, C. 1, İstanbul: Dönüşüm Yayınları.

Yarkin, İsmail (der). (1992), 3. *Enternasyonal'de Faşizm Üzerine Tartışmalar*, C. 2, İstanbul: Dönüşüm Yayınları.

Yeşil, H. (der). (1994), *Faşizm Nedir? Sosyal Demokrasi Nedir?*, İstanbul: Dönüşüm Yayınları.

Zetkin, Clara (1979a), “Faşizme Karşı Mücadele 1”, çev. Erol Öbek, *Birikim*, 54-55, s. 86-93.

Zetkin, Clara (1979b), “Faşizme Karşı Mücadele 2”, çev. Erol Öbek, *Birikim*, 56-57, s. 61-65.